https://www.doi.org/10.31918/twejer.2031.1

e-ISSN (2617-0752)   p-ISSN (2617-0744)

فەزای گێڕانەوەیی لەنێوان لێکدژەکاندا

ڕۆمانی کوردی (٢٠٠٥-٢٠١٠) بە نموونە

پ. ی. د. تاهیر محمد علی   م. ی. پەخشان علی احمد

زانکۆی سلێمانی_کۆلیژی زمان/ زانکۆی سلێمانی_کۆلیژی پەروەردەی بنەڕەت

Tahir.ali@univsul.edu.iq   Pakhshan.ahmed@univsul.edu.iq

پوختە:

فەزا یەکێکە لەو پایە سەرەکییانەی ڕۆمانی لەسەر بنیاتدەنرێت و گرنگییەکەشی بە ڕادەیەکە، کە قورسایی ڕۆمانەکە هەڵدەگرێت، چونکە فەزا دەمانخاتە ناو کەشی ڕۆمان و وامان لێدەکات بە تامەزرۆییەوە دوای ڕووداوەکان و سروشت و میزاجی کارەکتەرەکانی ڕۆمان و چارەنووسیان بکەوین و پێشبینیی کۆتاییەکان بکەین، هەروەها هەست بە جوانیی گێڕانەوەکەش بکەین، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەرکەوتنی لە لێکۆڵینەوە ئەدەبییەکاندا شتێکی تازەیە، ئەمەش لەبەرئەوەی پێشتر ڕەخنەگر و لێکۆڵەرەکان زیاتر ڕوویان کردبووە گرنگیدان و تەرکیزکردنە سەر ڕەگەزەکانی تری وەک ڕەهەندە ئایدۆلۆژییەکانی دەقی ڕۆمان و کات و کارەکتەر و گفتوگۆ و ڕووداو و هتد، بۆیە ئەو لێکۆڵینەوانەی پەیوەستن بە لێکۆڵینەوەی فەزا لە گێڕانەوەدا تویژینەوەی نوێن. لەبەر گرنگیی بابەتەکە و کەمی لێکۆڵینەوە لەم بوارەدا، ئەم لێکۆڵینەوەیە بە ناونیشانی (فەزای گێڕانەوەیی لەنێوان لێکدژەکاندا ڕۆمانی کوردی "٢٠٠٥-٢٠١٠" بە نموونە) تەرخانکراوە بۆ ئەم بابەتە.

وشە کلیلییەکان: فەزا، وەگێڕ، نامۆ، دژ، جووڵاو، داخراو.

فەزای گێڕانەوەیی لەنێوان لێکدژەکاندا

ڕۆمانی کوردی (٢٠٠٥-٢٠١٠) بە نموونە

پێشەکی:

ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە بریتییە لە (فەزای گێڕانەوەیی لەنێوان لێکدژەکاندا، ڕۆمانی کوردی "٢٠٠٥-٢٠١٠" بە نموونە). ئەم لێکۆڵینەوەیە لە دوو بەش پێکدێت: بەشی یەکەم تیۆرییە و لە زاراوە و چەمکی فەزا دواوین، لە بەشی دووەمیشدا بە شێوەیەکی پراکتیکی، هەوڵمان داوە فەزای گێڕانەوەیی لە نێوان کۆمەڵێک فەزای دژ بەیەک وەک: وەستاو/ جووڵاو، باو/ نامۆ، کراوە/ داخراو، ئاوەدان/ خامۆش، بە نموونەی ڕۆمانی کوردی بخەینەڕوو، میتۆدی لێکۆڵینەوەکەش بریتییە لە میتۆدی وەسفیی شیکاریی، سنووری لێکۆڵینەوەکە ڕۆمانی کوردی لەنێوان سالانی (٢٠٠٥-٢٠١٠) دەگرێتەوە، بەڵام لەبەر زۆری ڕۆمانەکان، بۆ هەر ساڵێک ڕۆمانێکمان هەڵبژاردووە، لەبەرئەوەی نووسەری ڕۆمانەکان و ڕووداوی ڕۆمانەکان جیاوازن، ئەمەش وایکردووە کەش و فەزای ڕۆمانەکان لە یەکتر جیاواز بێت، هەر بۆیە ئەوانەی هەڵمانبژاردوون زیاتر گونجاون بۆ ئەوەی لە ڕووی فەزاوە کاریان لەسەر بکرێت. هەڵبژاردنی بابەتەکەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە فەزا وەک چەمکێک، بایەخی کەمتر نییە لە پێکهێنەرەکانی تری دەق (کات، شوێن، ڕووداو و کارەکتەر)، ئەمەش هۆکار بوو بۆ هەڵبژاردنی بابەتێکی لەم شێوەیە، چونکە کەمی لەسەر نووسراوە و وەکو پێویست ئاوڕی لێنەدراوەتەوە. لە کۆتاییشدا ئەنجامەکان و لیستی سەرچاوەکان و پوختەی لێکۆڵینەوەکە بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتەڕوو.

بەشی یەکەم: زاراوە و چەمکی فەزا

فەزا ئەو جیهانە فراوانەیە، کە بوونەوەرەکان، شتەکان و کردارەکان تیایدا ڕێکدەخرێن، مرۆڤ چەند لەگەڵ کاتدا کارلێکبکات، ئەوەندەش لەگەڵ فەزادا کارلێکدەکات، تەنانەت دەتوانین بڵێین: مێژووی مرۆڤ لە بنەمادا بریتییە لە کارلێکەکانی لەگەڵ فەزادا. فەزا دەچێتە ناو ژیانی مرۆڤەوە و لە هەر شوێنێکدا بێت هەست بە بوونی فەزا دەکات، فەزا لەناو مرۆڤ و لەگەڵ مرۆڤدا دەژی، لەم گەردوونەدا هیچ شتێک دابڕاو نییە لە فەزا و ڕزگاری نەبووە لێی، هیچ بوونەوەرێکیش نییە فەزا لە خۆی نەگرتبێت و دەوری نەدابێت، لەوانەیە هەر ئەمەش وای لە حەسەن نەجمی کردبێت ئەو دەربڕینەی (گابریل گارسیا) بخوازێت، کە دەڵێت: "مرۆڤ نەک دابڕاو نییە لە فەزاکەی، بەڵکو خودی فەزایە"(نجمي، ٢٠٠٠: ٤٠).

(فەزا) یەکێکە لەو زاراوانەی، کە لەژێر کاریگەریی زمانی عەرەبیدا هاتووەتە ناو زمانی کوردییەوە و لە وشەی (فضاء)ی عەرەبییەوە وەرگیراوە. ئەگەر سەیری فەرهەنگە عەرەبییەکان بکەین وشەی (فضاء) لە ڕوانگەی فەرهەنگنووسەکانەوە کۆمەڵێک واتای هەیە، ئەمەش پەیوەندی بە بینین و تێڕوانیانەوە هەیە بۆ وشەکە، واتە هەریەکەیان لە ڕوانگەی تایبەتیی خۆیەوە لێکیداوەتەوە. (فەیروز ئەبادی) لە فەرهەنگی (المحيط)دا بەرانبەر بە وشەی فەزا: فراوانی، یان مەودای گۆڕەپان یان پانتاییەکی زەویی داناوە (آبادي، ٢٠٠٧: ١٣٢٧)، بەڵام لە (معجم المقاييس في اللغة)دا دەلالەت لە فراوانی لە شتێک یان فراوانی لە فەزایەکدا دەکات: شوێنێکی فراوان، لەمەوە فەزا بریتییە لە شوێنێکی فراوان... (ابو الحسين، ١٩٩١: ٥٠٨)، لای ڕازیش لە (مختار الصحاح)دا فەزا بە مانای گۆڕەپان یان پانتاییەک لە زەوی هاتووە. (الرازي،١٩٩٠: ٣٢٣)

له فەرهەنـــگە ڕۆژئاواییەکانیشـــدا ئەو وشـــەیەی بەرانـــبەر (فەزا)یە بـریتییە لە (Espace) یـان (Space)، ئـەم وشـەیە (Space) لـە وشـەی (spatium)ی لاتینییـەوە وەرگیـراوە، کـە بـە مانـای مـەودا یـان درێـژی هـــاتووە (www.etymonline.com/)، لە زمـــانی ئینگلیزیـــدا وشـــەی (Space) وەک هاوواتـای فەزا بەکاردێـت، بەپێـی فەرهەنگـی ئۆکسـفۆرد بـریتییە لە: بۆشـایی یـان پانتـاییەکی بەکارنەهـاتوو لەنێوان دوو شـت یـان زیـاتردا، یـاخود لە نێوان دوو خـاڵ یـان زیـاتردا (Simpson, 2008: 1137)، بەڵام لە فەرهەنگـی لاروس (Larousse)دا هـاتووە: مەبەسـت لە (Espace) درێژبوونەیەکی ناڕوون (مبهم)ە و هەمـوو شـتێک دەگرێتەوە و دەوری دەدات. (Larousse, 2001: 155)

لەبەرئەوەی فەزا پەیوەنـدییەکی بنچینەیـی بە فەلسـەفەوە هەیە، بـۆیە لێرەدا ڕاوبۆچوونی کۆمەڵێک فەیلەسوف لەو بارەوە وەردەگرین، سـەرەتا لە فەیلەسوفەکانی قوتابخانەی میلینییەکانەوە دەستپێدەکەین:

سـەرهەڵدانی لێکۆڵینەوە لە فەزای ڕۆمان بۆ مشتومڕە فەلسـەفییەکانی نێـــوان ئەغریقـــی و ڕۆمانییەکـــان بە تـــایبەتی بـــۆ میلینـــی (ئـــایۆنی) و فیسـاگۆرسـییەکان دەربـارەی چیەتیی فەزا و کـات دەگەڕێتەوە. لە هەمـوو کتێبەکـانی فەلسـەفەدا نووسـراوە فەلسـەفە لەگەڵ تـالیس دەسـتپێدەکات، تـالیس (٦٢٤-٥٥٠ پ.ز) بۆچـوون و بـاری سـەرنجی زیـاتر مەتریالیسـتانە بـوو، دەیگـوت هەمـوو شـت لە مەتریـالێکی شـێدارەوە، یـاخود لە ئـاوەوە پەیـدابووە، گەیشـتە ئەو بڕوایەی، کە ئـاو مـادەی سـەرەکییە لە گەردوون، بەهـۆی ئەوەی مـادەیەکی هەسـتپێکراو و بەرجەسـتەیە، بـۆیە بە بنـاغەی دروستبوونی گەردوونـی دادەنێت، چونکە بەشـێکی زەوی ئـاوە، هەروەهـا لە جەستەی مرۆڤ، گیانلەبەر، ڕووەک و لە قوڵایی دەریـادا هەیە، کەواتە بە لای تالیسـەوە "ئـاو، یـان شـێ بـریتییە لە ژیـان، نەبوونیشـی بـریتییە لە مردن" (أمین و محمود، ١٩٣٥: ٢٢).

ئانکســیماندەرس (٦١٠- ٥٤٧ پ. ز)، کە خوێنــدکاری تالیســە، دژی بۆچـوونەکەی تـالیس بـوو، کە ئـاوی بە بنـاغەی دروسـتبوونی گەردوون دانـا، ئەم بۆچـوونێکی تـری هەبـوو بـۆ فەزا بەوەی بـێ کۆتـایی و بـێ سنووره، هەروەها نەخشەی جیهانی کێشا، کە ئەمەش مانـای گرنگیدان بە فەزا دەگەیەنێـت. هەسـتپێکراوی تالیسـی بـۆ فەزا ڕەتکـردەوە و بەرانـبەر بەمە بە هەسـتپێنەکراو نـاوی دەبـرد، دەیـوت: مەتریـال سـنووری بۆ نییە، لای وابوو لە دروستبوونی گێتیدا، لە پێشـدا هەوا و ئـاو ئینجـا ئەسـتێرە و وشــکانی دروســتبوون، لای وابــوو هەوا ســەرچاوەی ژیــان و دیــاردە دەروونییەکانە (بڕوانە: حرب، ١٩٧٩، ص٢٨)، بەمەش ناکۆکی کەوتە نێوان مامۆســتا و خوێنــدکارەکەی و کــاریگەریی لەســەر فەیلەســوفەکانی ئەو سەردەمە دروستکرد.

ئانکســیمینس (٥٨٨ ـ ٥٢٤ پ. ز) دوایــین فەیلەســوفە لە ســێ فەیلەسـوفەکەی مەڵتیـا، ئەمـیش وەک تـالیس وای دەبینـی بنەمـای یەکەم بـریتییە لە هەوا، بە بۆچـوونی ئەم دەبێـت ئـاو فـۆڕمێکی چڕکـراوەی هەوا بێت. کاتێکیش ئاو زیاتر چڕدەبێتەوە ئەوا دەبێتە خـاک، هەرچـی ئاگریشـە ئەوا دۆخێکـی ڕوونکـراوەی هەوایە، واتە بەلای ئەناکسیمینیســەوە ئـاو و ئاگر و خاک لە هەواوە دروست دەبن، ئەو پێیوابوو ڕۆح هەوایە، ئـاگریش هەوایە و خەست بۆتەوە. لەوانەیە ئەوەی وایلێکردبێت بەرەو ئەوە بچێت، کە هەوا بنەمـای یەکەمە، گرنگیـی هەوا بێـت بـۆ بـوونەوەرە زینـدووەکان، چونکە هەناسەدان و ژیـان پەیوەندییەکی بەهێزیان بەیەکەوە هەیە، ژیانی بوونەوەرەکـان لە هەواوە دروسـت دەبێـت و هەروەک هەناســە فەرمـان بەســەر جەسـتەدا دەکـات بەهەمـان شـێوەش هەوا فەرمـانڕەوایی بەسـەر جیهانـدا دەکات، خودی هەناسـەش بـریتییە لە هەوا یـان هەڵم. لەبەر ئەمە ئەناکسـیمێنس دەڵێـت: "وەک چـۆن هەناسـە کە هەوایە ڕامـان دەگرێـت، بەهەمــان شــێوە هەناســەدان و هەوا دەوری هەمــوو جیهانیــان داوە"

(الأهواني، ١٩٥٤: ٥٦)، کەواتە بە بۆچوونی ئەم کرۆکی مرۆڤ وەک هەر شتێکی تر لە هەوا پێکهاتووە.

ئەگەر فەلسەفەی میلینی چەمکی فەزای کورت کردبێتەوە لە مادەیەکی سەرەکیدا، کە پێکهێنەری گەردوونە چ هەستپێکراو بێت یان هەستپێنەکراو، ئەوا بۆچوونی فیساگۆرییەکان جۆرێکە لە فەزاگەری لەناو تیۆرەکانیاندا سەبارەت بە ژمارەکان، کە بە ڕای ئەوان ڕەگەزە یەکەمینەکانی گەردوونن، لای ئەوان ژمارە جەوهەری بوون و حەقیقەکەیەتی (بڕوانە: أمين و محمود، ١٩٣٥: ٣٠-٣١).

فیساگۆرس وەک ئانکسیمنیس باوەڕی بەوە هەبوو جیهان لەناو قوولایی هەوای ناکۆتادا نووقم بووە. (بڕوانە: أمين و محمود، ١٩٣٥: ٥٦-٦٦). یەکێک لە فیساگۆرسییەکان، کە ئەرخیتاسە (٤٢٨ـ ٢٤٧ پ. ز) بە دوو پێشنیازی تر بەشداریی کرد، کە بریتین لە: "جیاوازی هەیە لەنێوان شوێن و فەزادا، ئەمەی دواییان (واتە فەزا) جیاوازە لە مادە و سەربەخۆیە لێی" (Jammer, 1969: 10). ڕایەکی تر دەبینین جیاوازە لە فیساگۆرسییەکان و لایەنگری هزری میلینییەکانە، کە هیراکلیتس (٥٣٥-٤٧٥ پ.ز.) پێشکەشیدەکات، ئەویش ئەوەیە ئاگر مادەی سەرەکییە. هیراکلیتس، کە بە یەکەم فەیلەسوفی قوتابخانەی فیساگۆرسەکان دادەنرێت، (ئاگر)ی بە سەرچاوە و بنەڕەتی هەموو شتێک دادەنا. خاوەنی تیۆرێکە، کە تیایدا دەڵێت: هەموو شتێک لە بزووتن و گۆڕاندایە و دەکرێت شتەکان تێیدا بە شێنەیی بگۆڕدرێن، وەک ئەوەی چۆن هەموو شتێک بە ئاڵتون دەگۆڕدرێتەوە، لە دونیادا دەبێت بەردەوام چاوەڕوانی گۆڕان بیت، گۆڕانی بەردەوامیش شتێکە، کە هیراکلیتس بڕوای پێی هەبوو، ئەو وەکو هێزێکی بگۆڕ سەیری ئاگری دەکرد نەک وەکو ڕەگەزێکی لەنێوبەر. (بڕوانە: النشار وآخرون، ١٩٦٩ :٦٢-٦٧).

(ئەفلاتـۆن)ی گـەورە فەیلەسـوفی یۆنـانی پێیوابـوو ئەو ڕەگەزانەی خاوەنی بونیادێکی فەزایین سنووردارن و بەم جۆرەن: ئەوەی پێی دەڵێین ئاو، ئەگەر چڕبووەوە دەبێت بە گڵ و بەرد، ئەگەر جوولا دەبێت بە هەوا و با، هەواش ئەگەر گڕی گرت دەگۆڕێت بۆ ئـاگر، ئـاگریش ئەگەر چووە یەک و کـوژایەوە دەبێـتەوە بە هەوا، هەوا ئەگەر چڕبـووەوە دەبێـت بە هەور و تەم، هەور و تەمیش ئەگەر چڕبوونەوە دەبن بە ئـاو، بەم جـۆرە تـا کۆتـایی شـتەکان دەجـوولێن و گەردیلەکانیـان بەپێی هاوشـێوەییان لە فۆڕمدا یەکدەگرن.

بەم جۆرە هەر چوار ڕەگەزەکە دروست بوون: ئاگر، هەوا، ئاو و گڵ. ئـاگر لە گەردیـلەی قـوچەکی پێکهـاتووە، چـوار ڕووە و وەک نـووکی تیـر وایە، بۆیە خێراترین و کاریگەرترین تەنە، هەوا لە گەردیلەی هەشت پـاڵو، واتە لە دوو قـوچەک پێکهـاتووە، ئـاویش لە گەردیـلەی بیسـت پـاڵو پێکهـاتووە، هـەروەها لەبەرئـەوەی گڵ قورسترین تەنە بۆیـە لە گەردیـلەی هەشت پاڵو پێکهـاتووە (بڕوانـە: ئەفلاتـۆن، ٢٠١١: ٢٣١٢-٢٣٢٤)، کەواتە بـە بۆچـوونی ئـەفلاتۆن گڵ بـەم فۆڕمـە شـەش پاڵوویـەی گەردیلەکانییـەوە نەبزۆکترینی چوار ڕەگەزەکەیە و بەمـەش چەسپترین بناغەیە، هـەر بۆیـە لای ئەفلاتۆن چوار ڕەگەزە سـەرەکییەکە سنووردارن و بـەپێی یـەکگرتنی گەردیلـەکان و جـوولانی شـتەکان لەسـەر شـێوەیان فەزایـەک دروسـت دەکەن.

هەرچەنـدە لــە بۆچوونەکــەی ئەفلاتۆنــدا هــیچ شــتێکی عەقڵانــی نـادۆزینەوە، بـەوەی شـێوەی ئەنـدازەیی بـدرێت بە پێکهـاتە وردەکـانی ڕەگەزە سروشـتییەکان، بەڵام (ئەرسـتۆ) بـە شـێوەیەکی لـۆژیکیتر ئەمەی یەکلایـی کـردووەتەوە و لە ڕووی تیـۆرییەوە جیاکـاریی کـردووە لەنێـوان شـوێن و فەزادا، بەڵام تـێگەکەی لە کـاتی پراکتیزەکردنـدا کێشـەی تـێ دەکەوێـت، چـونکە وای دادەنێـت ئەگەر شـوێن سـنووری دەوری بـابەتی

ناوەڕۆکەکە بێت، ئەوا فەزا سنووری ناوەکییە بۆ دەفری ناوەڕۆکەکە. ئەرستۆ لە میانەی ئەم پێناسەیەوە شوێن دەکات بە دیواری دەرەکی، فەزاش سنووری ناوەوەی دیوارەکەی ناوەوەیە، ئەو وای دەبینێت دەکرێ شوێن نەمێنێت، بەڵام فەزا هەرگیز لەناو ناچێت، مرۆڤ هەمیشە فەزایەکی دیاریکراو داگیردەکات، بەڵام هەمیشە هەمان شوێن داگیرناکات (بڕوانە: غالب، ١٩٨٨: ٧٠-٧١). لەم وتەیەدا ئەوەمان بەرچاو دەکەوێت فەزا لە سەرووی ئاستی مادییەوەیە و دەچێتە ئاستی مەعنەوی و دەروونیی مرۆڤەوە، کەچی شوێن ئەو شتە مادییە دەنوێنێت، کە دەوری مرۆڤی داوە و ئێستا تیایدایە، بەڵام لەوانەیە کاتێکی تر تیایدا نەبێت.

لە سەردەمی بوژانەوەدا کاسی (Casey) جەخت لە تێڕوانینی قوتابخانەی گەورەی سەردەمە کۆنەکان دەکاتەوە و لەگەڵ ئەفلاتوندا هاوڕایە، کە فەزا پێش دروستبوونی شتەکانە و تەنانەت دوای ئەوەی گەردوون لەناودەچێت فەزا هەر دەمێنێت، شوێنیش تەنها فەزایەکی بەتاڵە و ئەوە تەنەکانن، کە لە فەزادا شوێن دەگۆڕن، واتە فەزا بە چەسپاوی و نەجووڵاوی دەمێنێتەوە. (بڕوانە: Casey, 1997: 77-78)

لە سەردەمی نوێشدا دەبینین (کانت) چەمکێکی نوێ بە فەزا دەدات و لەگەڵ شوێندا باسی دەکات، ئەمەش لە ڕێگەی ئەو قسەیەوە، کە دەڵێ: "پێگەکان پەیوەندییان هەیە بە بەشەکانی تەن یاخود فەزاوە، ڕۆیشتن بۆ شوێنێک، ڕۆیشتنە بۆ ئەو شوێنە لەگەڵ جەستە جووڵاوەکەمدا، کە ئاڕاستەیەکی تایبەتیی خۆی هەیە بە جۆرێک وادەردەکەوێت کە فەزاش ئاڕاستەی خۆی هەیە و هەموو شوێنێکی ئاڕاستەییش پشت بە جەستەی مرۆیی دەبەستێت، بە هەمان شێوە شوێنی بە بەشێکی جیانەبووەوە لە فەزا دادەنا" (کنط،

١٩٨٨: ٤٧)، بەڵام هایدگەر ئەوەی ڕوونکردووەتەوە پەیوەندیی نێوان فەزا و شوێن دوو لایەنە نییە، واتە تەنها فەزا شوێن دەهێنێتە بوون و ڕێگەکە بەیەک ئاڕاستەدایە، بۆیە دەڵێت: "فەزا بەشێک نییە لە شوێن، بەڵکو شوێن بەشێکە لە فەزا" (Heidegger, 1962, p.146.) (هایدگەر) دەیەوێت دوو زاراوە لە یەک جیابکاتەوە، ئەوەتە دەڵێت: پرد شوێنە، وەک شتێکە فەزا دروست دەکات، فەزایەک تیایدا ئاسمان و زەوی لەدوای یەک دێن، ئەو فەزایانەی ڕۆژانە ئەو پردە دەبڕن بەهۆی شوێنەوە ئامادەکراون، کە بوونەکەی لەسەر کۆمەڵێک شتی وەک باڵەخانەکان دامەزراوە (Heidegger, 1962: 146). لێرەدا فەزا جیاوازە لە شوێن، هەموو شوێنەکان لەخۆدەگرێت و دەیانپێچێتەوە، تەنانەت هایدگەر ئەو فەزایانەی لەناویاندا ین، ئەوانەی دەیانبینین لە ڕاست و چەپ و سەرەوە و خوارەوە و پشتمانەوە دەوریان داوین، ئەگەر ئەم شوێنانە تیایاندا جێگیر نەبن ئەوا بۆش و بەتاڵن، وەک ئەوەیە ئەو شوێنانە بەها و گرنگی بەو فەزایە بدەن.

(سعید یقطین)یش جیاکاری دەکات لەنێوان شوێن و فەزادا کاتێک دەڵێت: "فەزا لە شوێن گرنگترە، چونکە ئاماژە دەکات بەوەی دوورتر و قووڵترە لە سنووردارکردنێکی جوگرافی، ئەگەرچی لە بنەمادا ئەمە بوارمان دەدات بەدوای ئەو فەزایانەدا بگەڕێین کە سنووردار و بەرجەستە تێدەپەڕێنن بۆ باوەشکردن بە خەیاڵی و زەینی و هەموو ئەو وێنانەی لە وشەی فەزادا جێیاندەبێتەوە" (یقطین، ١٩٩٧: ٢٤٠). (یەقتین) فەزا دەکاتە تیشکۆیەکی فراوان، کە جومگەکانی شوێن لەخۆدەگرێت، جومگەش ئاماژەیە بە پانتاییەکی تەسک و سنووردار، شوێنیش بە یەکێک لە پایە سەرەکییەکانی

شـێوەگیربوونی فەزا دادەنێـت. لە هەمـان بـواردا (عائشـة الحكمـي) دەڵێت: "فرەیی شوێنەکان و کۆی ئەو شـوێنانە لە ڕووی لۆژیکییەوە ئەوە دەخوازێت نـاوی بنێین فەزا" (الحكمي، ٢٠٠٦: ٤٤٣)، واتە کۆی شـوێنە جیـاواز و جۆراوجۆرەکـان دەبێـت بە فەزا، نەک هەر تـاکە شوێنێک بۆ خۆی فەزا بێت.

(حمیـد لحمـدانی) وای دەبینێـت زاراوەی شـوێن/فەزا یەکـێکە لە پێکهێنەرەکانی گوتاری ڕۆمان، لە کاتی پێناسەکردنی فەزاش لە گێڕانەوەدا بۆ ئەوە دەچێت، کە لێکۆڵینەوەکان یەک چەمکیان بۆ فەزا نەخستۆتەڕوو، بـۆیە ئەمە گوزارشـتە لە کۆمەڵێـک بۆچـوونی جیـاواز، لە چەنـد خـاڵێکی سـەرەکیدا چڕیانـدەکاتەوە کە دابەش دەبـن بەسـەر فەزادا، وەک هاوتـای شـوێن و فەزای دەقـی و فەزای دەلالـی و فەزا وەک تێڕوانـراو (المنظـور)، کـاتێکیش دەگەڕێیـنەوە بـۆ ڕەگەزی یەکەم دەبینـین چڕیـدەکاتەوە لە وێناکردنێکی تایبەت بە شوێن، بە جۆرێک "ئەو وێناکردنە وا لێکدەدرێتەوە کە پانتـاییەکی شـوێنییە و بەشـێوەیەکی ئاسـایی بە فەزای جـوگرافی ناودەبرێت" (لحمداني، ٢٠٠٦: ٥٣). بەم پێیە (لحمداني) پێیوایە فەزا شـوێن نیـیە، مـادام لێکـۆڵینەوەکەش تەرکیـز دەکـاتە سـەر بەرهەمـی ڕۆمـان ئەوا نووسـەر لــە ڕۆماندا لەبارەی شـوێنەوە دەدوێت و تیایدا گریمانەی ئەوە دەکـات بە گـۆڕان و بەرەوپێشـچوونی ڕووداوەکـان لە ڕۆمانـدا ئەویـش دەگۆڕێـت، ئەمەش واتـای ئەوەیە نـاتوانرێ باسـی یەک شـوێن بکرێـت لە ڕۆماندا، بەڵکو باسی کۆمەڵێک شوێن دەکرێت "کۆی ئەم شوێنانەش پێیـان دەوترێت فەزای ڕۆمان" (لحمداني، ٢٠٠٦: ٦٣)، هەروەها وای دەبینێت فەزا فراوانتـر و گشـتگیرترە لە واتـای شـوێن، ڕووی جیـاوازیی نێوان ئەو دوو زاراوەیەش لەو ڕووبەرەدا کـورت دەکـاتەوە، کە هەر یەکەیـان لە ڕۆمانـدا داگیـــری دەکەن، بەم وتەیەش جەخـــت لەوە دەکـــاتەوە، کە لەبەرئەوەی هەمـوو شـوێنەکانی نـاو ڕۆمـان بە زۆری فـرە و جیـاوازن، کەواتە فەزای

ڕۆمـــان ئەوەیە کە هەموویـــان لەخۆدەگرێـــت، ئەو جیهـــانە فـــراوانەیە کە هەموو ڕووداوەکانی ڕۆمان دەگرێتەوە، قاوەخانە و ماڵ یان شـەقام یان گۆڕەپـــان هەر یەکەیـــان بە شـــوێنێکی دیـــاریکراو دادەنـــرێن، بەپێـــی ئەم دیـاریکردنەش فەزا هەمەلایەنە، بەڵام شـوێن تەنهـا پەیوەسـتە بە بـوارێکی بەشەکی لە بوارەکانی فەزاوە(بڕوانە: لحمداني، ٢٠٠٦: ٦٣).

(سمر روحي الفيصل)ی لێکۆڵەریش جیاوازی دەکات لەنێوان فەزای ڕۆمان و شوێنی ڕۆماندا، کاتێک دەڵێت: "فەزای ڕۆمـان و شـوێنی ڕۆمـان دوو زاراوەن پەیوەندییەکی پتەو لەنێوانیاندا هەیە ئەگەرچی چەمکەکانیـان جیاوازە، شوێنی ڕۆمان کاتێک لە هەموو کۆتێک ئازاد دەکرێت دەلالەت لە شوێن دەکات لەناو ڕۆماندا جا چ یەک شوێن بێت یان چەند شوێنێک بێت، بەڵام کاتێک زاراوەی شوێن دەخەینە بەرانبەر فەزا بە مەبەسـتی جیاکـاری لەنێوان چەمکەکانیاندا، مەبەستمان لە شوێن شـوێنێکی تـاکە لە ڕۆمـاندا و هـیچ مەبەسـتێکی ترمـان نیـیە، مەبەستیشـمان لە فەزای ڕۆمـان هەمـوو شوێنەکانە" (الفيصل، ٢٠٠٣: ٧٤).

(أوريدة عبود)یش پشتگیریی ئەم ڕایە دەکات، کاتێک دەڵێت: "دەکرێت لە ڕووی لۆژیکییەوە کۆی ئەم شوێنانە ناوبنرێن فەزا، چونکە فەزا سەراپا و فراوانترە لە دەلالەتی چەسپاوی شوێن" (عبود، ٢٠٠٩:٤٠)، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە کۆی هەمـوو شـوێنەکان پێی دەوترێت فەزا، چـونکە فەزا فراوانترە لە چەمکی وشەی شوێن، شوێنیش بەم واتایە پێکهێنەری فەزایە، لەلایەکەوە دابـڕاوە لە فەزا و لەلایەکـی تریشـەوە لە بـاری فەزادایە، واتە فەزا بەردەوام پێویستی بە شوێنە، چونکە لە ڕێگەی شوێنە جیاوازەکانەوە دیاری دەکرێت.

کەواتە ئەو لێکۆڵەرانەی باسمان کردن وای دەبینن شـوێن دەلالەت لە یەک شـوێنی تـاک دەکـات، بەڵام فەزا بـریتییە لە کـۆی شـوێنە زۆرەکـان،

کەچی (عبدالملک مرتاض) لە گرنگترین ئەو لێکۆڵەرانەیە، کە بەکارهێنانی پانتایی (الحیز) بە باشتر دەزانێت لە فەزا، چونکە پێیوایە "واتای زاراوەی فەزا لە بۆشاییدا پیادە دەکرێ، بەڵام پانتایی لە بەکارهێنانەکەیدا بەرەو هەڵتۆقین (النتوء) و کێش و قورسایی و قەبارە و شێوە دەچێت، لە کاتێکدا پانتایی (الحیز)ەکی دیکەی تەنگ تایبەتە بە شوێن ئەویش بریتییە لە: پانتایی جوگرافی، بۆیە شوێن بە هەموو ئەوە دەوترێت کە جوگرافییە، پانتایی (الحیز)یش بە هەموو ئەوانە دەوترێت، کە جوگرافی نین" (مرتاض، ١٩٩٨: ١٢١)، بەڵام دکتۆر (مراد عبدالرحمان) بەدواداچوون بۆ ئەمە دەکات و دەڵێت: "ئەم چەمکەش دەبێتە هۆی نەمانی خودی چەمکەکە، بگرە دەبێتە هۆی لێکدژی لەگەڵیدا، چونکە پانتایی (الحیز) لە ڕووی زمانەوە هەموو کۆیەکە، کە بەڕێکوپێکی دراونەتە پاڵ یەکتر.... واتە پانتایی ئەوەیە کە بە سنوورێکی دیاریکراو سنووربەند دەکرێت، چونکە پانتایی شتێک سنوورەکەیەتی، پاشان ڕاست نییە بڵێین پانتایی ئەوەیە، کە سنووربەند ناکرێت بە سنوورێک و کۆتایی نایەت بە کۆتایی، چونکە لەمەدا شتێک دەناسێنین لە ڕێگەی دژەکەیەوە ئەگەرچی واتاکە زاراوەییشە" (مبروک، ٢٠٠١: ٦٨)، بەڵام بەردەوام پانتایی بە سنوورێکی دیاریکراوەوە بەستراوە، ئەگەرچی بەزۆر ڕەها کراوە، ئەمەش دەبێتە هۆی لاوازکردنی تواناکەی لە لەخۆگرتنی پێکهێنەرەکانی تری ڕۆماندا، کە دیاریکردنی مادییانەی هەستەکی تێدەپەڕێنن، وەک فەزای دەلالی کە لە خوازە زمانییەکانەوە وەردەگیرێت و بەشێوەیەکی مەعنەوی دەردەکەوێت.

لە سەرجەم ئەوانەی لە پێشتر باسمان کرد لەبارەی زاراوەی فەزاوە دەگەینە ئەوەی بڵێین: فەزا (space) سەراپایی و هەمەکی و فراوانترە و شوێن (place) بەشەکییە و سنووردارترە، جێگە (الموضع - location)ش لە شوێن دیاریکراو و سنووردارترە و زیاتر بەشەکییە و زیاتر دیاریکراوە، وەک لەم وێنەیەی خوارەوەدا دەیخەینەڕوو:

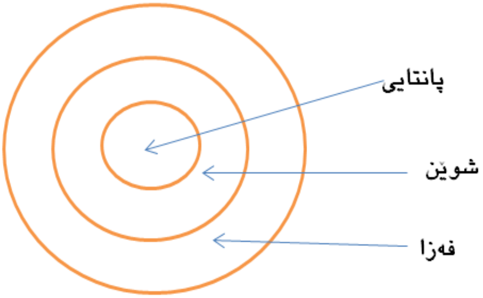

پوختەی ئەوەی باس کرا ئەوەیە پانتایی بۆشاییەکی خەیاڵکردە چ فراوان بێت یان تەنگ، جەستەیەک داگیری دەکات، لای هەندێک لە فەیلەسوفانی عەرەبیش هاوواتای شوێنە، لەبەر ئەمە بەراورد بە وشەی فەزا کورت دەهێنێت، لای هەندێک فەیلەسوفیش فراوانترە لە شوێن، بەڵام بەستراوە بە پانتاییەکەوە، کە ناکرێت لێی زیاد و کەم بێت لە ڕووی درێژبوونەوەوە، لێرەشدا کۆتکراوە و ئەو واتایە بەدی ناهێنێت، کە وشە یاخود زاراوەی فەزا بەدی دەهێنێت، (حمید لحمدانی)یش پێیوایە فەزا فراوانترە لە شوێن و "کۆی ئەو شوێنانەی لە ڕۆماندا هاتوون، وا دیارە لۆژیکیترە ناوی فەزای ڕۆمانی لێ بنێین، چونکە فەزا گشتگیرتر و فراوانترە لە واتای شوێن، شوێنیش بەم واتایە پێکهێنەری فەزایە" (لحمداني، ٢٠٠٦: ٦٣)، واتە ئەو شوێنە جیاوازانەی لە دەقی ئەدەبی- بە تایبەتی لە ڕۆماندا- هاتوون بە هەموویان فەزای دەق پێکدەهێنن، ئەمەش جارێکی تر دەمانباتەوە بۆ واتای فەزا لای هایدگەر کە پێشتر باسمان کرد.

کەواتە دەتوانین بڵێین پانتایی ڕەگەزێکی سەنتەریی- ناوەندگیرە لەنێوان شوێن و فەزادا، دەشێ پانتاییەکی جوگرافی بێت بە واتای شوێن ئەگەر سیفەتی جێگیریی وەرگرتبێت، دەشێ درێژ بێتەوە و سنووری نەبێت و کۆتایی نەیەت و چەمکی فەزا بدات، بەجۆرێک فەزاکە

چوارچێوەیەکە، کە ژینگەی سروشتی و دەستکردیش دەگرێتەوە بە هەموو جۆر و ئەرکەکانیەوە و شەقام و هەموو ئەو شوێنانەش دەگرێتەوە کە تیایاندا دەژین، شوێن لە ڕێگەی ئەو مرۆڤانەی تیایدا دەژین خاسیەت وەردەگرێت، مرۆڤەکانیش کورتکراوەی ئەو کاتەن کە تیایدا دەژین، کاتیش بەو خودانە دیاری دەکرێت.

لە هەموو ئەوانەی باسکران، دەگەینە ئەوەی، کە واتا فەرهەنگییەکانی فەزا لەنێوان دوو مەدلولدا دێن و دەچن، ئەوانیش بریتین لە:

١. پانتایی (الحیز): شوێنێکی سنووردار لە فەزا بە چەند نیشانەیەکی دیاریکراوەوە.

٢. شوێنێکی فراوان: گەورە، چ پڕبێت یان بەتاڵ بێت یان دەشت و دەر بێت.

بەشی دووەم: فەزای گێڕانەوەیی لە نێوان دژەکاندا:

چارلز کریڤل (Charles Crivel) باسی گرنگیی فەزا دەکات لە پرۆسەی گێڕانەوەدا، و لەم ڕووەوە ڕۆڵێکی سەرەکیی پێ بەخشیوە، کە مەرجە ئەو گێڕانەوەیە پێش دەستکردن بە پێشکەشکردنی ڕووداوەکان چوارچێوەی شوێن و کات دیاری بکات، ئەوەتە دەڵێت: "هەموو چیرۆکێک خاڵێکی دەستپێکردنی زەمەنی و خاڵێکی تێکەڵبوون بە فەزا دەسەپێنێت" (جنیت وآخرون، ٢٠٠٢: ٧٣). هەروەها ڕایەکی (هێنری میتران)یش دەبینین لەبارەی گێڕانەوەیی فەزا، ئەم دەیگەڕێنێتەوە بۆ سەردەمی (بەلزاک)، کە فەزا بووە بە پێکهاتەیەکی سەرەکی لە ئامرازی گێڕانەوەدا، ئەمەش شیعرییەتی بە فەزای ڕۆمان بەخشی و لێکۆڵینەوە لە بەشەکانی ئەم فەزایە و کاریگەرییەکانی و هەروەها ئیستاتیکاکەشی دەکرێت (جنیت وآخرون، ٢٠٠٢: ١٥٩)، ئەو پێیوایە بۆ لێکۆڵینەوە لە فەزا پێویستە

لەسەرمان ئەو تێڕوانینە تێپەڕێنین، کە فەزا لەوەدا قەتیس دەکات تەنها چوارچێوەیەکە بۆ ڕووداوەکە، بەڵکو "یەکێکە لەو ڕەگەزە سەرەکییانە، کە ڕووداوی لەسەر دادەمەزرێت" (جنيت وآخرون، ٢٠٠٢: ١٤٦).

(باشلار)یش ئەوە ڕوون دەکاتەوە؛ مەبەستی لە زاراوەی فەزا ئەو پاشماوانەیە، کە لە شوێنەوە شێوەگیردەبن، چەمکی تەسکی فەزاش دەگۆڕێت بۆ چەمکێکی فراوانتر و بەها ئەندازەییەکەی تێدەپەڕێنێت بۆ بەهایەکی بابەتی و خودی و هەروەها خەیاڵیش، ئەوەتە دەڵێت: "شوێن، کە خەیاڵ بۆی دەچێت ناکرێت وەک شوێنێکی گوێپێنەدراو (لا مبالی) بمێنێتەوە، کە تەنها خاوەنی ڕەهەندی ئەندازەییە، چونکە ئەوە شوێنێکە مرۆڤ تەنها بە شێوەیەکی بابەتی تیایدا نەژیاوە، بەڵکو بە هەموو ئەوەوە تیایدا ژیاوە کە بە خەیاڵیدا دێت، ئێمە بەرەو ئەو شوێنە ڕادەکێشرێین، چونکە بوون چڕدەکاتەوە لەسنوورێکدا، کە مۆرکی پارێزگاریکردنی هەیە" (باشلار، ١٩٨٧: ٣١)، بەمەش لای (باشلار) مەبەست لە شوێن تەنها لایەنی ئەندازەیی نییە، بەڵکو مەبەست ئەو شوێنەوارە دەروونییانەشە، کە لەو شوێنەوە دروست دەبن.

لە لێکۆڵینەوە سیمۆلۆژییەکانی فەزادا چاومان بە لایەنی فەزا دژبەیەکەکان دەکەوێت، وەک لای گریماس دەبینرێت، کاتێک لە فەزای تۆپۆلۆجیدا پشت بە بەرجەستەکردنی کۆمەڵێک پەیوەندیی دژیەک و جیابوونەوەی دوانەیی فەزا دەبەستێت، نموونەیەکیشمان لەبارەی ئەمەوە پێ دەدات، کە بریتییە لە دوانەیی ئێرە و ئەوێ، ئەمەش لە چوارچێوەی قسەکردنی لەبارەی جیابوونەوەی دوانەیی لە پاڵەواندا، کە پێیوایە ناکرێت (ئێرە) دیاری بکرێت ئەگەر بە بەراوردکردنی نەبێت بە (ئەوێ)، (ئێرە)ش بەپێی خودەکان دەگۆڕێت، جیابوونەوەش تەنها بە نەرێنی ڕوودەدات، کە لە کۆتاییدا بواری بەدیهاتنی ئارەزوویەکی دیاریکراو دەدات لای بکەر (خودەکە)، یان ڕێگری دەکات لە بەدیهاتنی... (بڕوانە: نوسي، ٢٠٠٢: ١٦١-

١٦٢)، ئەمەش واتای ئەوەیە بکەر یان بابەت جێگەیەکی دیار داگیردەکات، لە ڕێگەیەوە ڕۆڵێکی دیاریکراو ئەنجام دەدات، ئەو ڕۆڵەش لەوانەیە بچێتە نـاو ئەو دوالیـزمە ناسـراوانەی سـیمۆلۆژیاوە، کە بـریتین لە: (نێـرەر/ بۆنێردراو) یان (هاریکار/ بەرهەڵستکار) یان (خود/ بابەت).

گریمـاس (A. J. Greimas) هـاوڕای (جیـرار جینێت)ە، کە وای داناوە فەزا بونیـادێکی دالییە و بە دالـی فەزایـی نـاوی بـردووە. کاتێک لە کتێبی وێنەی١ (figures 1)ەکەیدا پارێکی تایبەتی کتێبەکەی ناوناوە (فەزا و زمان) و تیایدا باسـی فەزای ڕۆمـانی هـاوچەرخ دەکات و بەلای ئەوەوە لە یەکگرتنی ڕەگەزەکانی وەک (زمان، بیرکردنەوە و هونەری هـاوچەرخ) پێکـــدێت و هەر ئەمەش چوارچێـــوەیەکی گشـــتی بە چەمکـــی فەزا بەخشـیوە(بڕوانە: جنیـت وآخـرون، ٢٠٠٢: ١٤)، لێـرەدا (جینێـت) فەزای ڕۆمان، دەبەستێتەوە بە لایەنی دەلالییەوە، کە دەمانبات بۆ بونیادی تر لە دەرەوەی دەقەکەدا (بونیادی قووڵ)، ئەمەش لای خۆیەوە دەمانبات بەرەو ئەو پەیوەندییەی لەنێوان دال (وەک ڕواڵەتێکی دەرەکی) و مەدلول (وەک جەوهەرێکـی قـووڵ)دا هەیە، لەبەرئەمە گریمـاس لە قسـەکردنی لەبـارەی فەزا ئەوە جیادەکاتەوە، کە بونیادێکە و دەکرێ لەناو دەقدا دیـاری بکرێت، ئەمەش لە ڕێگەی زمـانە وەسـفکەرەکەوە(بەو پێیەی کۆمەڵێک نیشـانەی دەلالەت بەخشـــە) و لە ڕێـــگەی پەیوەنـــدییەکانی لەگەڵ دەق و ســـیاقە دەرەکییەکانیـــدا(العجیمي، ١٩٩١: ٣٥-٣٦). بەمەش دەلالەتـــی فەزایـــی لە ڕێـــگەی دوانەی دال و مەدلـــوولەوە بەرهەمـــدێت، هەروەهـــا ئەوەشـــی ڕوونکـــردووەتەوە، کە ئامـــانجی یەکەمـــی ســـیمۆلۆژیای فەزا ئەوەیە لە دیـاریکردنی بـارودۆخ و بونیـادی شـتە تۆپۆلۆجییەکانـدا پشـت بە دوو ڕەهەندی هاوتا و یەکسان دەبەستێت: دالی فەزایی و مەدلولی ڕۆشنبیری. ئەوەش زیاددەکـات، کە دالـی فەزایـی سـەر بە جیهـانی سروشـتی یـاخود جیهـانی واتـا هاوبەشـەکانە، واتە دەتـوانین بێکۆتـا دەلالەت بخـوێنینەوە کە

لەسەر شێوەی وێنەکانی جیهانی واقیعی بەرجەستە دەبن (نوسي، ٢٠٠٢: ١٧٠-١٧١).

(جیرار جینێت) بە شێوەیەکی کەمێک جیاواز لە فەزای تۆپۆلۆجی دەدوێت و ڕەتیدەکاتەوە فەزا تەنها پەیوەندیی بە چەمکە ئەندازەییەکەوە هەبێت، بەڵکو لەمەدا تەرکیز دەخاتە سەر ئەوەی خودی فەزا بە ڕێژەیی و نەگۆڕ دەمێنێتەوە و ناکرێت ببەسترێت بە هیچ شێوەیەک لە شێوە ئەندازەییەکانەوە، ئەوەتە دەڵێت: "لە ڕێگەی پێکهاتنی پلانەکان و دەستنیشانکردنەکانەوە، کە ئیحای فەزای جیۆمەتری دەدەن و بەمەش شتێک لە ئۆقرەیی و ئارامی دەبەخشن، هەروەها ئەو پێیوایە ئەم فەزایە هەمان ئەو پەناگەیەیە، کە شوێنی میواندارییەکی ڕێژەیی و کاتییە، چونکە زانست و فەلسەفەی نوێ بە وردی هونەرکارییان کردووە لە ونکردنی ئەو نیشانانەی، وەک زانستی ئەندازەن لەو ڕووە ڕاستەوەیە، کە دەمانبات بەرەو تۆپۆلۆجیایەکی چاوەڕواننەکراو (فەزا/ زەمەن) (فەزا/ هێڵی چەماوە/ لار، ڕەهەندی چوارەم) واتە ڕووتەکی نائەندازەیی فەزا، کە ئەو فەزا سووڕاوە ترسناکە پێکدەهێنێت، لە کوێ هەندێک هونەرمەند یاخود نوسەری ئەمڕۆ ڕزگاربوونی خۆیان بنیات ناوە" (Genette, 1966: 101-102).

وەک ئەوەی (گریماس) دیارییکردووە ئێمەش لە تێروانینێکی تۆپۆلۆجییەوە لە فەزا دەڕوانین و هەوڵدەدەین شێوە ڕاڤەیەک پێشکەشبکەین، کە لەگەڵ سروشتی ڕۆماندا بگونجێت، چونکە سیمۆلۆژیای تۆپۆلۆجی پشت بە بونیادی قووڵی فەزا دەبەستێت، کە تەنها لە ڕێگەی مەدلولی ڕۆشنبیرییەوە دەردەکەوێت، ئەمەو (گریماس) وای دادەنێت بونیادی پێکهاتەیی گوتار شایەنی گۆڕانە، بەهۆی بەکارهێنانی تاکەکەسییانەی زمانەوە، کە پشت بە توانا و ڕۆشنبیرییە تایبەتەکەی تاکەکەس دەبەستێت لە بونیادنانی گوتاردا، واتە سەیری فەزا دەکەین

وەک هۆکارێکی پەیوەست بە هۆکارە دەقییەکانی تری کاریگەر بە فەزا و هەروەها کارتێکراو لەلایەن فەزاوە، چونکە (گریماس) جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە فەزا هیچ نییە جگە لە دالێک، کە ئەدای مەدلولێکی تر دەکات لە جیاتیی مرۆڤ، ئەمەش مەدلولی هەموو زمانەکانە، دەشکرێت لە زمانەوە پۆلێنکردنە ناوەکی و سادەکان لەبارەی جیهانەوە دیاری بکرێت، هەر بەشێکیش لەو زمانە سەر بە هەمان جیهانە و بە شوێنی کردەی پۆلێنکاری دەنوێنرێت و ڕێکخستنی جیهانی دەلالی جێگە ئیستیغلال دەکات. بە واتایەکی تر، زمان بە هەموو جەمسەربەندییە دەلالییەکانیەوە گوزارشت لە بەرجەستەکردنی بابەتی فەزا دەکات لای وەرگر بە شێوەیەکی گشتی، بۆیە فەزا لای (گریماس) واتای جێگە یاخود پێگە دەگەیەنێت.

لێرەدا هەوڵ دەدەین فەزای گێڕانەوەیی لەنێوان کۆمەڵێک فەزای دژ بەیەک بە نموونەی ڕۆمانی کوردی بخەینەڕوو، کە ئەم فەزا دژانە لە یەک جیانابنەوە و بەستراون بە یەکەوە، وەکو پەیوەندیی نێوان فەزای باوک و کوڕ، کە فەزای باوک فەزای بنەڕەتییە و فەزای کوڕیش بەرهەمهاتووە، بەڵام فەزای کوڕ هەندێک جار فەزایەکی لقدارە، ئەوەی لە فەزای بنەڕەتیش بەرهەمدێت بریتییە لە کۆمەڵێک فەزا (بڕوانە: الزناد، ٢٠١٠: ٢١٠)، لەوانە:

١ فەزای (وەستاو/ جووڵاو): فەزای وەستاو ئەو فەزایەیە، کە وەستاوە و لە شوێنی خۆیدایە و ناجووڵێت، بە پێچەوانەوە فەزای جووڵاو بەو فەزایە یان ئەو شتانە دەوترێت، کە بەردەوام لە جووڵەدان. لەو کۆمەڵە ڕۆمانەی هەڵمانبژاردوون فەزای وەستاو و جووڵاو بە شێوەی یەک لە دوای یەک بەرجەستە دەبن، چونکە ڕۆماننووس لە کاتی گێڕانەوەی ڕووداوەکاندا بەبێ ئاگادارکردنەوەی پێشوەخت لە وێستگەیەکەوە دەچێت بۆ وێستگەیەکی تر، واتە سنووری شوێن

تێـــدەپەڕێنێت و لەوە دەڕوانێـــت، کە وەســـتاوە و هەروەهـــا ئەوەش، کە جووڵاوە، بەمەش دەمـانگوازێتەوە بـۆ دوو فەزای جیـاوازی دوور لە یەک، کە مرۆڤ وادەزانێت ئەوەی دەیخوێنێتەوە ڕووداوەکانی یەک ڕۆمـان نین، بەڵکـو چەنـد ڕۆمـانێکن، واتە ڕۆمـاننووس لە گێـڕانەوەی ڕووداوەکانـدا لە نێوان "ئێرە" و "ئەویٚ"دا هاتووچۆ دەکات.

لە ڕۆمانی (ژن)ی (ڕێواس ئەحمەد)دا، (شیرین) یەکێکە لە کـارەکتەرە سـەرەکییەکانی نـاو ڕۆمـانەکە، کاتێـک بڕیـاردەدات بچێتەوە بـۆ مـاڵەکەی خۆی، ئەوا دەچێتە فەزایەکی وەستاو و لە شـوێنی خۆیدایە و ناجووڵێت ئەویش (ماڵ)ە، کە ئەو شوێنەیە مرۆڤ تێیدا نیشتەجێیە و تێیدا هەست بە ئـــارامی دەکـــات و لە هەمـــوو ئەو شـــتانە دەیپارێزێـــت، کە لە دەرەوە ڕوودەدەن، هەروەک وەگێـــڕ لەم دەقەدا بۆمـــان دەگێـــڕێتەوە و دەڵێـــت: "هـــانس گەیانـــدییە مـــاڵەوە و خۆشـــی ڕۆیشـــت. کە گەڕایەوە گڵـــۆپەکەی دانەگیرســـــاند و بەردەوام ســـــەیری خـــــوارەوەی دەکـــــرد، ئۆتـــــۆمبێلە ســـووورەکەی نەبینـــی، هەرچەنـــدە درەنـــگ بـــوو، کـــەچی هـــەر زوو زوو ســـــەیرێکی خـــوارەوەی دەکـــرد." (ئەحـــمەد، ٢٠٠٥: ١٦١) لەگەڵ ئەوەی (شیرین) لە فەزایەکی وەستاو و جێگیردایە وەکو ئاماژەمـان پێکرد، بەڵام لەهەمـان کاتـدا دژ بەم فەزا وەسـتاوە، فەزایەکـی تـر بەدی دەکەیـن، کە ئەویـش فەزای جـووڵاوە، چـونکە (شـیرین) لەگەڵ ئەوەی لە ماڵێکـدایە و تێیدا دەبێت هەست بە ئارامی و ئۆقرەیی بکات، بەڵام دەبینین لە دۆخێکی دەروونیی ناجێگیر و شڵەژاودایە، بێئۆقرەیە و بەردەوام سەیری خوارەوە دەکـات، بـۆ ئەوەی بزانێت ئۆتـۆمبێلە سوورەکەی لێیە، کە چەنـد ڕۆژێکە چـاودێری ماڵەکەیـان دەکـات، ئەمەش بـۆتە هـۆی دروسـتکردنی فەزایەکـی جووڵاو و ناجێگیر لەناو ماڵەکەدا، کە لە خۆیدا فەزایەکی جێگیری هەیە.

لە ڕۆمـــانی (گـــۆڕە درەوشـــاوەکان)ی حســـام بەرزنجیشـــدا، مـــاڵ بە تایبەتی ناندینی ماڵەکە یاخود چێشتخانەی ئێستا، کە شوێنێکە وەسـتاوە و

ناجوولێـت، فەزایەکـی دژ بەو فەزا وەسـتاوە دەبینـین، ئەویـش لەو کـاتە دروسـت دەبێـت، کە (پیـرۆز)ی کـارەکتەری سـەرەکیی نـاو ڕۆمـانەکە لە بەیـانییەکی زوو و هێمنـدا دەچێتە نانـدینەکە، بۆ ئەوەی قاپێک بهێنێت و لۆبیـا بکڕێـت، لە کـاتی گەڕان بەدوای قـاپەکەدا، فەزایەکـی جـوولاو و ناجێگیر دروست دەکات، وەک وەگێڕ لـــەم دەقەدا ئاماژەی پێ دەکات و دەڵێت: "لەناو ناندینەکەدا، لە نزیک سێڵ و فەرشـە و کوچکە ئاگرەکانەوە، لەناو سەبەتەی هیرباران، دەستی بۆ قاپێکی قووڵی لێو گڕنی گڕنی برد..... لەگەڵ دەرهێنانیا قاپوقاچاغەکانی تر هەموو کەوتنە خڕ و هۆڕ..... دوایە بەپەلە ڕووی لە بەلـووعە ئـاوەکە کـرد، کە بە پانتـایی مەترێکـی دووجـا بەردەمەکەی، بەشـــێوەیەکی ناڕێـــک و چیمەنتـــۆ ڕێژکرابـــوو."(بەرزنجی، ٢٠٠٨:٥٠)، لەم دیمەنــدا دەبینـــین بەهـــۆی کەوتـــنە خـــوارەوەی قـــاپ و قاچاغەکانەوە جۆرە ترسێکی شـاراوە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بەسـەر باری دەروونیی کاراکتەرەکەدا دێت بۆ جووڵەیەکی ناپێویست ڕاپێچی لای بەلۆعەی ئاوەکەی دەکات وەک جۆرێک لەخۆ دوورخستنەوە لەو ترسـەی هەسـتی پێـدەکات و خـودی فەزا جـوولاوەکەش هەر لەمەوە سـەرچاوە دەگرێت.

دەتـوانین ئەم دیمەنـی دژ ئاراسـتەییەی فەزای وەسـتاو/ جـوولاو لە ڕۆمانی (جەمشید خانی مامم)ی بەختیار عەلیشدا دیاری بکەین، لە کاتێکدا کە وەگێڕی ڕۆمان باس لە هاتنی میوانێک دەکات بۆ نێو ماڵەکەیان تا ئەو کاتە هەم وەگێڕ هەم جەمشید خان لە باری فەزایەکی تەواو چەسپاودان، لە ڕووی جەسـتەییەوە کە هەردووکیـان لەبـاری دانیشـتندان و لە ڕووی دەروونیشەوە لە ئارامی و ئۆقرەییدان، بەڵام هاتنی میوانەکە هەردوو بارە فەزاییەکە لە وەستاوەوە بۆ جوولاو دەگۆڕێت.

هەر لە فەزای ماڵـدا دەمێنیـنەوە، بەڵام لە بەشـێک یـان سـووچێکی مـاڵەکە، کە سـاڵۆنی مـاڵەکەیە، ئەم دوو فەزا دژەش لەم دەقەدا دەبینـرێن،

که وەگێڕ بۆمان دەگێڕێتەوە و دەڵێت: "لە کاتێکدا من لە ساڵۆنەکەدا دانیشتبووم و لەزەتم لەوە دەبینی سەیری ئەو بکەم، یەکێک توند لە دەرگای دا و من بە هێمنی هەستام بیکەمەوە. میوانەکەمان پیاوێکی بە قەڵافەت بوو لە کراسێکی سپی و پانتۆڵێکی ڕەشدا، بێئەوەی چاوەڕوانی فەرمووی من بکات یان لەناو نارێکی ماڵەکەدا سەری لێبشێوێت، ڕێک بەرەو لای جەمشید خان ڕۆیشت و مامی وەک پارچە جلێکی پیس لەسەر کورسییەکەی خۆی هەڵگرت و هێنایە ناوەڕاستی ژوورەکەوە" (عەلی،٢٠١٠:١٣٠). ساڵۆن شوێنی حەوانەوە و ئیسراحەتی مرۆڤە و وەستاوە و جێگیرە و ناجووڵێت، چونکە وەکو ئەو دەیگێڕێتەوە، کە لە ساڵۆنەکە دانیشتووە و لەزەت لە سەیرکردنی ئەو کەسە دەبینێت، کە لە ساڵۆنەکە لەگەڵیدایە، بەمەش بۆخۆی لە دۆخێکی ئارام و جێگیردایە و ناجووڵێت، بەڵام لێدانی دەرگاکە بە توندی، ئەم فەزا ئارام و جێگیرەی لێتێکدەدات و دەیخاتە فەزایەکی دژ بەمە، کاتێک هەڵدەستێت دەرگاکە دەکاتەوە و پیاوێکی نەناسراو هێرش دەکاتە سەر جەمشید خانی مامی و لەسەر کورسییەکە هەڵی دەگرێت و فڕێی دەداتە ناوەڕاستی ژوورەکە و ئارامی ماڵەکە دەشێوێنێت.

هەروەها لە ڕۆمانی (سنوورداشێک لە بیابان)دا ئەم دوو جۆرە فەزا دژ بەیەکە بە ڕوونی لەم دەقەدا دەبینرێت، کاتێک وەگێڕ دەڵێت: "کە لۆریەکە وەستا، هەموو بەسەر یەکدیا کەوتین. زانیم لای دەوارەکەیە، هەستامە سەر پێ و هاوارم بۆ پیریژنەکە کرد" (کەڵهوڕیی، ٢٠٠٦: ١٢٥)، بەمەش لەگەڵ وەستانی لۆریەکە فەزایەکی وەستاو دروست دەبێت، بەڵام هەر لەگەڵ وەستانی لۆرییەکەدا نەفەرەکانی ناو لۆرییەکە دەکەون بەسەریەکدا، بەمەش فەزاکە لە وەستاوەوە دەگۆڕێت بۆ فەزایەکی پڕ لە جووڵە.

لە ڕۆمانی (ساباتێک لە مێژەلۆک)ی محمد ڕشید فەتاحیشدا، وەگێڕ لە نێوان دوو فەزای دژ بە یەکدا هاتووچۆ دەکات، کە فەزایەکیان وەستاو و بێجووڵەیە، ئەویش لە ئەنجامی هەبوونی زیندانییەک لە بەندیخانەکەدا دروستبووە، هۆکارەکەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە بە بێدەنگی و بێ هیچ جووڵەیەک دانیشتووە و بیر لە ڕۆژی گرتنەکەی دەکاتەوە، ئەوی تریشیان فەزا دژەکەیەتی، کە فەزایەکی جووڵاوە. وەک ئەوەی وەگێڕ لە ڕۆمانەکەدا بۆمان باس دەکات و دەڵێت: "چیبکەم؟ لە دەسەڵاتی خەون و خەیاڵیشدا نییە (دیلکراوە)یەکی دی بێنمە وجود، تا بەدەست و خامەی بێهاوتای پۆرتریتێکی ئەم سەر و فەساڵەم، هاوشێوەی بەرجەستەکردنی ڕاستەقینەی مرۆڤ لە تابلۆی (لە تاریکی زیندان)دا بکێشێت. دەمە و ئێوارە بوو، خۆر لە ئاسۆگەی ئەرخەوانیدا مابووی تەواو داکەوێ، دوو کۆلان سەروو ماڵی خۆمان، مۆنیکایەکی جام ڕەش پێشی پێگرتم، دوو ئەفەنی سەرتاشراوی دەمانچە بەقەدی لێ دابەزین، بەرلەوەی بواری دەم کردنەوەم هەبێ، هەریەکەیان پەلێکی گرتم و خستمیانە نێو ئۆتۆمبیلەکەوە" (فەتاح، ٢٠٠٩: ٢٩-٣٠)، بەمەش گێڕانەوەی ڕووداوەکە باس لە دوو کاتی جیاواز و دوو فەزای جیاوازی (ئێرە و ئەوێ) دەکات. مەبەست لە (ئێرە) کاتی ئێستایە، کە کارەکتەرەکە دەستبەسەرە و لە زینداندایە و بێجووڵەیە، (ئەوێ)ش کاتی ڕابردووە، مەبەست لێی ڕۆژی دەستبەسەرکردنەکەیەتی، کە فەزاکەی تەواو جیاوازە، چونکە فەزایەکی پڕ لە جووڵەیە، واتە لە نێوان ئێرە و ئەوێدا دوو فەزای دژ بەیەک بوونیان هەیە.

لە ڕۆمانی (گۆڕە درەوشاوەکان)دا، فەزای (جووڵاو) بە ڕێژەیەکی یەکجار زۆر لە ڕۆمانەکەدا بوونی هەیە، چونکە ئەم ڕۆمانە جگە لەوەی ڕۆمانێکی کۆمەڵایەتی و مێژووییە، لە هەمان کاتیشدا ڕۆمانێکی سیاسییە. (پیرۆز)ی کارەکتەری سەرەکی لە ڕووە کۆمەڵایەتییەکەوە وەکو ژنێک خەریکی کاری ناوماڵ و بەخێوکردنی منداڵەکانیەتی، لە ڕووی

مێژووییشــەوە خەریکــی نووســینی یاداشــتەکانیەتی، هەروەهــا لە ڕووی سیاسیشـــەوە، دوای دەســـتگیرکردنی هاوســـەرەکەی لەلایەن ڕژێمـــی بەعســـەوە (بەبیـــانووی کـــارکردنی لە نـــاو ڕێکخراوێکـــی سیاســـی) و لەسێدارەدانی، دەستەوەستان نابێت، بەڵکو هەر لە هەوڵ و بەدواداچووندا دەبێت، بۆ دەستکەوتنی زانیاری لەسەر چۆنیەتیی گرتن و شەهیدکردنی هاوســـەرەکەی، وەک لەم دەقەدا، ئەمە بە ڕوونـــی دەبینرێـــت: "ڕۆژانە بە خشتەیەکی ڕێک و پێک و بە بێ دواکەوتن، بە هەموو ئەرک و کارەکانی خۆیەوە هەڵدەسا...! جل و بەرگ دوورین، برەودان و بەتەنگەوەهاتنی من و (ئـالا) و (نەنە پەری) و نیگـا داشـتی کردنمـان، ڕێژەوپێـژەی نـاو مـاڵ و پێداویسـتیەکانی تـری بژێـوی ڕۆژانە، گەڕان بەدوای چـۆنیەتی گیـران و بەنـدکردنی بـاوکم و چـۆنیەتی کۆتـایی پێهـاتنی ژیـانی و شـەهیدبوونی، نووسینی یاد و یادەوەری ڕۆژانی بەیەکەوە بوونیان..... بەم پێیە هەروەک یاداشتەکانی خۆشی نوسیوویەتی، کە دوای ڕووودانی کارەساتەکە و دوای هـاتنەوەی تەرمـی بـاوکم هەر وازی نەهێنـاوە و هەر بەدوایـداچووە و لێـی تۆژیـوەتەوە، تـا بە تەواوی و بە ورد و بـاریکی مەسـەلەکەی بـۆ سـاغ بێتەوە، ... هەڵبەت بۆ وەدیهێنانی ئەم زانیارییانەوە، هەروەک خۆی دەڵێ، بێندرێژی و شەونخوونی و کاتێکی زۆری بۆ تەرخـان کـردووە، هەروەهـا پارەو پولێکی زۆریشی بۆ ئەم مەبەستە خەرج کردووە. لەسەرینی ئەمەوە شەو و ڕۆژ هەر کاری کردووە و هەر جل و بەرگی دووریوە، تا داهـاتی مانگـانەی بەرزبکـاتەوە و لەم پێنـاوەدا خەرجـی بکـا..!"(بەرزنجی، ٢٠٠٨: ١٩٩-٢٠٠). ئەمەش ئەوە دەگەیەنێـت، کە فەزای جـــوولاو لە ســـەرتاپای ڕۆمانەکەدا ڕەنگی داوەتەوە.

٢ فەزای (باو/ نامۆ): شوێنی باو بریتییە لەو شوێنانەی، کە بە زۆری تـایبەتن بە ئینتیمـای کەسـەکان، لە کـاتی نـامۆبوونیش پێـی، چ بەهـۆی گواستنەوەی بێت بۆ شوێنی تر، یان بەهۆی نامۆبوون بێت پێی لە ڕووی دەروونیـیەوە، هەر بیـری دەکەن و تـامەزرۆی دەبـن. (باشـلار) تەرکیـز

دەخاتە سەر هۆگرترین شوێن بۆ نووسەر، ئەویش بریتییە لە ماڵ، کە جیهانی یەکەمی مرۆڤە و لەوێوە ژیانی دەست پێ دەکات، چونکە تیایدا لە دایکبووە و گەورە بووە و تاوەکو مردنیش خەونەکانی هەر لەو شوێنەیە، هەروەها لە جەرگەی ماڵەکەدا گەرم و پارێزراوە، چونکە "کاتێک خەو دەبینین بەو ماڵەی تیایدا لەدایکبووین، کاتێک لە قوڵایی خەوداین، لەوپەڕی حەسانەوەداین، بەناو ئەو گەرمییە ڕەسەنەی فێردەوسە مادییەکەماندا ڕۆدەچین، ئەمە ئەو کەشەیە کە مرۆڤی پارێزراو لە ناویدا دەژی" (باشلار، ١٩٨٧: ٣٨). هەر بۆیە بەلای (باشلار)ەوە شوێنی باو بریتییە لە شوێنی ژیانی هاودەم بە گەرمی و هەستکردن بەوەی ئەو شوێنە پارێزگاریکردنێکی تێدایە لە دەرەوەی دژ و هەڕەشەکانی، ئەم شوێنە بوارێک دەڕەخسێنێت بۆ خەون و بیرکردنەوە، هەر دەربارەی ماڵ (باشلار) دەڵێت: "ئەو ماڵەی تیایدا لەدایکبووین، خانوویێکی ئاوەدانە، بەهاکانی هۆگری بەناویدا پەخش بوون، ڕاگرتنی هاوسەنگی تیایدا ئاسان نییە، چونکە ملکەچی مشتومڕە، ئەو خانووەی تیایدا لەدایکبووین بە شێوەیەکی ئاسایی لە ناوماندا نەخشی گرتووە، دەشبێت بە کۆمەڵێک نەریتی لەخۆوەیی و هەڕەمەکی" (باشلار، ١٩٨٧: ٤٣).

لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا زۆرجار مرۆڤ بە هەر هۆکارێک بێت لەو شوێنە ئارامە دادەبڕێت و بۆی دەبێت بە شوێنێکی نامۆ، چونکە کەش و هەوای ماڵەکە یان ئەو شوێنە هۆکار دەبێت بۆ پەیوەستبوونی بەو شوێنەوە یاخود دوورکەوتنەوە لێی. هەر بۆیە فەزای نامۆ بریتییە لەو فەزایەی کە "کارەکتەرەکە لە ڕووی هزری و دەروونییەوە لێی دادەبڕێت، پاشان نامۆبوونی جەستەییشی بەدوادادێت بە ڕادەیەک بۆشایی نێوان کارەکتەرەکە و ئەو فەزایەی تێیدایە تا بێت گەورە دەبێت، دواتریش تاوەکو دابڕانەکەی نێوانیان زیاتر بێت، لەسەر ئاستی واقیعی و حەقیقیدا بەدوای شوێنی تردا دەگەڕێت" (عبود، ٢٠٠٩: ١٢٢)، ئەمەش ئەو چەمکەیە، کە خەریکە خۆی دەبێتە چەمکی مەنفا.

چەمکی مەنفاش بریتییە لە حاڵەتێکی زەینی و بڕیارێکی ناوەکی، کە لە ئەنجامی هەڵوەشانەوەی پەیوەندییەکانی نێوان مرۆڤ و شوێنەوە دروستدەبێت، بەهۆی گۆڕانێکی ڕیشەییەوە لە ئەنجامی بارودۆخێکی تایبەتەوە، کە مرۆڤەکە تیایدا دەژی و لەوانەیە ئەو بارودۆخەش سیاسی، یان کۆمەڵایەتی، یان ئابووری بێت، زۆرجاریش هەندێک لەو بارودۆخانە پێکەوە دەبن (بڕوانە: عثمان، ١٩٨٨: ٢٢)، ئەمەش واتای ئەوەیە کارەکتەرەکان تەنانەت کە لە نیشتمانیشدا نیشتەجێن هەر وا هەست دەکەن، کە لە مەنفا و غوربەتدا دەژین، ئەمەش بەهۆی تێکشکانی پەیوەندی بە نیشتمانەوە.

ئەمەش بە ئاشکرا لە ڕۆمانی (گرەوی بەختی هەڵاڵە)دا دەبینرێت، کە لە ئەنجامی زوڵم و زۆری دەسەڵاتدارانی ئێران، کارەکتەرەکان بە وڵاتەکەی خۆیان نامۆ و قاچاغن، ئەو وڵاتەی تێیدا لەدایکبوون و هەموو خۆشی و خەون و یادگارییەکانیان لەوێدایە، بەڵام ئێستا ئەوان بەو وڵاتە نامۆن و دابڕان لە ڕووی دەروونی و جەستەیی و هزرییەوە لە نێوانیاندا دروستبووە، هۆکاری ئەم دابڕانەش بارودۆخی سیاسیی وڵاتەکەیانە. هەرچەندە لە سوید نیشتەجێن، کە وڵاتی خۆیان نییە و نائاشنان بە ژینگە و کلتووری ئەو وڵاتە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئاسوودەن و ژیانی ئاسایی خۆیانی تێدا بەسەر دەبەن و لە فەزایەکی ئارام و باودا دەژین، وەگێڕ لەم دەقەدا ئاماژە بەم جۆرە فەزایە دەکات و دەڵێت: "من لەو وڵاتە قاچاغم. هەموومان قاچاغین، هەموومان ئەگەر بڕۆینەوە بۆ نیشتیمانەکەمان دەگیرێن و.......... ئێمە ئێستا لێرەین. لەم وڵاتە کە ناوی سویدە. کەسیشمان بە زۆر نەهێناوە.......... هەموومان بە خواستی خۆمان هاتووین و، هەر کامەشمان لێرە ژیانێکی بچووکمان پێکەوە ناوە و خەریکی ژیانی خۆمانین، ئەڵبەت ئەمە بەو مانایە نییە کە لە نیشتیمانەکەی خۆمان دابڕابین."(نەهایی، ٢٠٠٧:٤٠). لێرەدا فەزاکە پێچەوانە بۆتەوە، ئاشنا بووە بە نامۆ و نامۆش بووە بە ئاشنا، چونکە مرۆڤ هەردەم شوێنی

لەدایکبوون و گەورەبوون و یادگارەکانی لای ئاشنایە و تێیدا ئاسوودەیە، تەنانەت تاکو مردنیش خەون و خەیاڵەکانی هەر لەو شوێنەن، چونکە "ماڵ کە تێیدا لەدایکبووین زیاترە لەوەی بەرجەستەکردنی پەناگەیەک بێت، بەڵکو بەرجەستەکردنی خەونەکانیشە" (باشلار، ١٩٨٧: ٥٢). جا ئەو شوێنە ماڵ بێت یان نیشتیمان، بەڵام هۆکاری سیاسی، کە زوڵم و زۆری دەسەڵاتدارانی ئێران و چەوساندنەوەیان وایان لێ دەکات، کە ئەو پەیوەندییە توندوتۆڵەی لەنێوان نیشتیمان و کارەکتەرەکان هەبێت بگۆڕێت بۆ نائاشنا و نامۆ، بۆ خۆدەربازکردنیش لەم فەزا نامۆیە، ناچار بە دوای نیشتیمانێکی تر و فەزایەکی ئاشنا و ئارامتردا دەگەڕان، بۆ ئەوەی بە ئاسوودەیی تێیدا بژین و بیکەن بە نیشتیمانی دووەم بۆ خۆیان، ئەویش وڵاتی سوید بوو.

هەرچەندە لەم وڵاتەدا ژیانێکی ئاسایی و دوور لە کێشە و ترس لە دوژمن بەسەر دەبەن، بەڵام بۆ هەندێک کەس زوڵم و زۆر و دڕندەیی دوژمن باشترە، وەک لەوەی لە وڵاتێکدا بژیت، کە کلتوور و دابونەریتەکەی لەگەڵی نەگونجێت، سەبارەت بەم نەگونجان و نامۆبوونە بە کلتوور و دابونەریت، وەگێڕ لە ڕۆمانەکەدا لەسەر زاری یەکێک لە کارەکتەرەکانەوە دەڵێت: "لە وڵاتی خۆمان تۆ هەرگیز ڕێگەت بە خۆت نەدەدا کە لەبەرچاوی ژن و منداڵی مندا ڕووتببیتەوە، منیش ئیجازەی ئەوەم پێ نەدەدای، لە وڵاتی خۆمان تۆ ئەگەر نەک زاوا، بەڵکو براشم بوویتایە، نەمدەهێشت بن باڵی ژنەکەم ببینی، بەڵام لێرە سەیرکە، تۆ و هەموومان بە ڕووتی لەبەر چاوی یەکتردا مەلە دەکەین و دادەنیشین." (نەهایی، ٢٠٠٧: ٧٦)، هەروەها لە دەقێکی تردا هەر سەبارەت بەمە وەگێڕ دەڵێت: "گرفتی گەورەی ئێمە ئەوەیە کە خۆمان لێ گۆڕاوە، لە بیرمان چۆتەوە خەڵکی کوێین و، پشتمان لە وڵاتەکەمان و، ئەخلاق و ڕەفتاری خەڵکی وڵاتەکەمان کردووە" (نەهایی، ٢٠٠٧: ٧٠)، ئەم یەکنەگرتنەوەی دابونەریتە وا لە (شێرزاد) دەکات، هەردەم هەست بەبێ ئۆقرەیی و

دڵەڕاوکـێ و فەزایەکـی نـامۆ بکـات، بـۆ ئەمەش هەوڵ دەدات خـۆی لەم فەزایە ڕزگار بکات و بگەڕێتەوە بۆ وڵات، پێی باشە ژێردەستی و گرتن و دڕنـدەیی دوژمـن قەبـووڵ بکـات، وەک لەوەی دابونەریـت و کلتوورێـک قەبوڵ بکات، کە پێی نامۆیە.

هەر لە ڕۆمــانی (گــرەوی بەختــی هەڵاڵە)دا، دیســان دابونەریــت و کلتوور هۆکار دەبێت بۆ دروستکردنی فەزایەکی نامۆ و ناخۆش بەتایبەتی لای دایکی (هەڵاڵە)، وەک وەگێڕ لەم دەقەدا بە ڕوونی ئاماژەی پێدەدات و دەڵێت: "تۆ چۆن ڕێگە بە خۆت دەدەیت گاڵتە بە حەیا و شـەرەفی باوکت بکەیت؟! ئەو هەتیوانەی بـرات چـۆن لێت قبـووڵ دەکەن؟! مـامە فەتاحـت چۆن........... ئەو پیرەمێردە عەجەمە سـەگبابە ئەوەندە دەهێنێت حاشـا لە مێرد و منداڵەکەت بکەیت؟ ئەوەندە دەهێنێت ڕەدووی کەوی .... هەڵاڵە گوتی: ئەو پیرەمێردە سـەگبابە مامۆسـتامە .... ئەگەر ئەم هەواڵە بگاتە ئێـرە و خەڵـک بیبسـتێتەوە کە تـۆ بـۆ پیرەمێردێکـی عەجەم حاشــات لە مێـردەکەت کـردووە، باوکـت دەبـێ ڕووی خـۆی ڕەش بکـات و ئەم وڵاتە بەجێبهێڵێت" (نەهایی، ٢٠٠٧: ٢٦-٢٩) کەواتە هۆکاری دروستبوونی فەزاکە و نـائۆقرەیی و نائـارامی دایکـی هەڵاڵە، بـۆ نەریتێکـی نـامۆ و نائاشــنا دەگەڕێتەوە، کە لەگەڵ نەریتەکەیان یەکناگرێتەوە و تەنـانەت هۆکارێکە بۆ لەکەدارکردنی ناوبانگی باوکی هەڵاڵە.

مرۆڤ لە هەموو شوێنێک زیاتر هۆگری ماڵەکەی خۆیەتی، هەر بۆیە مـاڵ بە بەهێزتـرین شـوێنی بـاو و ئاشـنا دادەنرێت، چونکە مـرۆڤ هەر لە ماڵەکەیـدا هەسـت بە ئـارامی و دڵنەوایـی و ئاسـایش دەکـات، ئەمـانەش هۆکـارن بـۆئەوەی مـاڵ فەزایەکـی بـاو و ئاشـنا بێت، بەڵام بە پێچەوانەی فەزای مـــاڵ، فەزایەکـــی تـــر بـــوونی هەیە، ئەویـــش فەزای دەرەوەی مـاڵەکەیەتی، کە کـارەکتەر تێیدا نائـارامە و پێـی نـامۆیە، هۆکـارەکەش ئەو ترسە زۆرەیەتی، کە بەرانبەر بە دەرەوە هەیەتی. ئەم ترسـەش بە ڕوونـی

لە (شیرین)ی کارەکتەری سەرەکیی ڕۆمانی (ژن)دا دەبینرێت، هەروەک وەگێڕ لەم دەقەدا دەڵێت: "ئێستا لە ماڵی خۆمدا دەژیم و کار دەکەم، نازانم تاکەی دەتوانم بەو شێوەیە بژیم، لە هەموو چوونە دەرەوەیەکدا ترس وەک مۆتەکە بەدوامەوەیە و دەستم لەسەر دڵمە، خۆ دەشزانم لێرەش ناژی، تارماییەکە و لەبەرچاوم ون نابێ" (ئەحمەد، ٢٠٠٥: ٢١).

منداڵ لە ئەوروپا لە تەمەنی هەژدەساڵیدا مافی ئەوەی هەیە، کە دایک و باوکی بەجێبهێڵێت و بە تەنها بۆ خۆی بژی، ئەمەش یاسایەکی باوە لای ئەورووپییەکان و تەنانەت لای زۆربەی ئەوانەشی لە ئەوروپا دەژین، واتە ئەمە شتێکی ئاسایی و باوە، بەڵام لای (شێرزاد)ی پەناهەندە و هاوسەری (هەڵاڵە) لە ڕۆمانی (گرەوی بەختی هەڵاڵە)دا، شتێکی نامۆیە و ناکرێت بەسەر ئەودا جێبەجێبکرێت، چونکە ئەو بێبەرییە لەم جۆرە یاسایە، وەک لەم دەقەدا وەگێڕ دەڵێت: "شێرزاد دیسان ئاگری دەگرت، دیسان لچی بەردەدایەوە و دەیگوت: من لە یاسای ئەو وڵاتە دەڕیم، ئەو یاسایە من و ژن و منداڵی من ناگرێتەوە"(نەهایی، ٢٠٠٧: ١٦)، کەواتە یاساکە یەکێکە لەو هۆکارانەی، کە وای لە کارەکتەر کردووە نامۆ بێت بەم وڵاتە نەک شوێنەکە.

بیابان، دەلالەت لە دەشتێکی چۆڵی بێ ئاو و بێ ڕووەک و وشک دەکات، کە ترس و تۆقاندن و خەم و خەفەت و دڵەڕاوکێ لە ناو دڵی مرۆڤدا دەچێنێت. تاکی کورد یادەوەرییەکی تاڵ و ناخۆشی لەگەڵ بیاباندا هەیە، بەشێک لە فەزای ڕۆمانی (سنووورداشێک لە بیابان) باسکردنە لە فەزای بیابان. خودی وشەی بیابانیش بۆ تاکی کورد فەزایەکی نامۆیە و لە هزری هەر تاکێکی کورددا ئەم وشەیە بیرهێنەرەوەی تراژیدیای ئەنفالە، کە بە هەزاران کورد خرانە ژێر لمی بیابانەکانی باشووری عێراقەوە، بۆیە بە هیچ شێوەیەک لە یادەوەریی تاکی کورددا بە گشتی و گەرمیانییەکان بە تایبەتی ناسڕدرێتەوە، نەک

هەر ئەوەنــدە تەنــانەت ئەو کاتــانەی، کە لەوێــدا بەســەری بــردوون نە توانیــویەتی خۆشــی بــوێ و نە پێــی ئاشــنا بێت، ئەوێ بــۆ ئەو فەزایەکــی نــامۆی هەبــووە، چ وەک شــوێن، چ وەک ئەو کارەســاتە ناخۆشــانەی بەســەریاندا هــاتووە، هەر بــۆیە ئەوانەشــی ڕزگاریــان بــووە، نەیــانتوانیوە تەنــانەت بــۆ ســاتێکیش لە بیریــان بچێــتەوە. لەم ڕوانــگەوە لە ڕۆمــانی (سنووورداشێک لە بیابان)دا بە شێوەیەکی بەرچاو، بیابان وەک فەزایەکی نــامۆ و نــاهۆگر بــاس کــراوە، ئەم ڕۆمــانە بــاس لە کۆمەڵێــک کــارەکتەر دەکات، کە خەڵکی شاری کەرکوکن، دوای ڕاپەڕینی ساڵی (١٩٩١) لەبەر زوڵم و زۆر و دڕندەیی ڕژێمی بەعس هەوڵدەدەن بەرەو وڵاتێکی عەرەبی وەکــو ســعودیە کــۆچ بــکەن، بــۆیە بــۆ گەیشــتن بەم وڵاتە ڕێگــای بیابــان دەگــرنەبەر، لەبەرئەوەی نــامۆن بەم بیابــانە، ئەســتێرەیەکی گەش دەکەنە نیشــانە، بەپەلە هەنگــاو دەنــێن، دەیانەوێــت هەتــا زووە بــگەن بە ئــاوەدانی، چــونکە دەترســن ســەربازەکانی ڕژێــم بیــانگرن و ئەنفــال بکــرێن و بخــرێنە ژێــر لمــی بیابــانەوە، وەک وەگێــڕ لەم دەقەدا دەڵێــت: "کەوتیــنە بڕینــی ڕێــی هــات و نەهــات و بە یەک ڕیــز و بە بێدەنگ دەڕۆیشــتین........ بەپەلە ڕێمــان دەبڕی، تا زوو بگەینە ئاوەدانی و ڕۆژمان بەسـەر نەیە" (کەڵوڕیی، ٢٠٠٦: ٩٤).

وەک باســمانکرد کــورد بە بیابــان نــامۆیە، فەزایەکــی ناخۆشــی هەیە بۆیــان و هەردەم بە ناوهێنــانی ڕۆژی ئەنفالیــان بیــردەکەوێتەوە، بەڵام بــۆ (گەلاوێژ)، ناخۆشــتر و نــامۆترە، یــان دەکرێت بڵێین کــاریگەریی ئەم فەزا نــامۆیەی بیابــان بــۆ (گەلاوێــژ) زۆر زیــاترە و مەودایەکــی فراوانتــر وەردەگرێت. ئەویش لەدەستدانی دانای تاقە کوڕیەتی لەم بیابانە نــاخۆش و نــامۆیەدا، وەک وەگێــڕ لەم دەقەدا باســی دەکــات و دەڵێــت: "گەلاوێــژ دەگریــا، هــاواری دەکــرد و دەیگــوت: قوربانتــان بــم!! لەم خــاکی غەریبییە، لەنێو ئەم لمی بیابــانە مەینێژن، من دەمێنمەوە، بــا دەگەڵ (دانــا)ی کــوڕم

سەر بنێمەوە، پاش کوڕەکەم دونیام بۆ چییە!!.......نایەڵم لەم خاکە وشک و برینگە بینێژن!!" (کەڵوڕیی، ٢٠٠٦: ١٠٣).

زۆرجار دابونەریتێکی باو لای میللەتێک و نامۆ بوون و نائاشنا بوون لای میللەتێکی تر، دەبێتە هۆی دروستبوونی فەزایەکی ناخۆش و نامۆ، وەک لە دەقێکی ڕۆمانی (سنووورداشێک لە بیابان)دا بە ڕوونی دەبینرێت، کاتێک وەگێڕ دەگێڕێتەوە و دەڵێت: "دەیزانی بۆچی هاتووین، بەڵام نەیدەگوت کە بۆچی هاتوون، چونکە (دابونەریتی) بەدوو وابوو، پاش سێ ڕۆژ پشوودانی میوان، ئەنجا پرسیار دەکا، ... گونییەکی سپی هێنا و ڕایخست، چوار بەردی لە سووچەکانی دانا... فەرمووی لێکردین، بەڵام بۆ خۆی دانەنیشت و بە پێوە وەستا، زۆر هەوڵماندا دانیشێ، سوودی نەبوو... پەنجەی لە لوتی دەرهێنا و گوتی: بۆ دەسهەڵەگری، خۆ هیچت نەخوارد. گوتم: نانخواردنم هەر ئەوەنەیە... هەرسێ قاپەکەی نزیککردەوە، بەرماوەکانی لەنێو قاپێکا کۆکردەوە، هەر بەدەسە پیسەکەی کەوتە نانخواردن،... بەم شێوەیە تا لە نانخواردن دەسی هەڵگرت، مووەکانی لەشم هەمووی هەستا بوون" (کەڵوڕیی، ٢٠٠٦: ٣٣-٣٤)، کەواتە هۆکاری ئەو فەزا ناخۆش و نامۆیە لای کارەکتەر، بۆ نائاشنابوون بە دابونەریتی نانخواردن لای عەرەب بە گشتی و بەدووەکان بە تایبەتی دەگەڕێتەوە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە تاکی کورد نەک هەر نامۆیە بە شوێنێکی وەک بیابان، بەڵکو نامۆشە بە کلتوور و دابونەریتەکەشی، بەمەش فەزایەکی نامۆ و ناخۆشی بۆ دروست دەبێت.

٣ فەزای (کراوە/ داخراو): شوێنی کراوە بریتییە لە "پانتاییەکی شوێنی دەرەکی، کە سنوورێکی تەسکی نییە، فەزایەکی فراوان پێکدەهێنێت و بەزۆری وەک لەوحەیەکی سروشتییە لە کەشێکی کراوەدا"(عبود، ٢٠٠٩: ٥١)، ئەمەش واتای ئەوەیە شوێنی کراوە تایبەت نییە بە کەسێک یان چەند کەسێک، بەڵکو هەموو کەسێک دەتوانێت بەکاریبهێنێت و بە ئارەزووی

خۆیان تیایاندا بێن و بچن، وەک: شەقام، کۆڵان، گەڕەک، بازاڕ، چایخانە، نەخۆشخانە، مزگەوت، واتە شێوەیەکی گشتییان هەیە. لێرەدا مەبەست لە کرانەوە، بێسنووری و دانەخراوییە، ئەمەش لە ڕێگەی نەمانی چێوەکانەوە بەرجەستە دەبێت، چ چێوەی پانتایی بێت، کە کرۆکی مادیی شوێنەکە دروستی دەکات، یان چێوەی ئینتیباعی بێت، کە لە جۆری بینین و خستنەسەری ئاڕاستەکراو بۆ شوێنەکەوە سەرهەڵدەدات و لە خوێندنەوەی ئێمەدا دەبێتە فەزایەکی کراوە، ئەم "فەزایە کە بونیادی دەق بەرهەمیدەهێنێت و سروشتی وەڵامدانەوەی ئێمەش وەک خوێنەرێکی تاک، بەڵام لەوانەیە خوێنەرێک بێت کە گوزارشت لە کۆمەڵێکی ڕاڤەیی دیاریکراو بکات" (نجمي، ٢٠٠٠: ٨٣). هەروەها ئەم شوێنە وا لە کارەکتەرەکە دەکات وەڵامدانەوەی هەبێت بۆی و بە دەمیەوە بچێت، چەند ڕەفتارێکی جیاوازی دەبێت، کە گوزارشت لە ئەزموونەکانی دەکەن و درک بە خودی خۆی دەکات و بەوپەڕی متمانەوە خواستەکانی دەردەبڕێت و چاوی لەوەیە بەبێ هیچ دوودڵی و ترسێکی بەردەمی لەو شوێنەدا ئاوات و ئامانجەکانی بەدی بێن، هەروەها مەبەستمان لە شوێنی کراوە ئەو پانتاییە شوێنییەیە، کە چەندین جۆر مرۆڤی جیاواز و چەندین جۆر ڕووداوی جیاوازی ناو ڕۆمان لەخۆدەگرێت، بەزۆریش دەلالەتی شوێنی کراوە پەیوەستە بە بەختەوەری و ئازادی و دڵخۆشی و حاڵەتێکی دەروونیی جێگیرەوە، بەڵام لەگەڵ ئەمانەشدا مەرج نییە هەموو شوێنێکی کراوە فەزایەکی کراوە و خۆشی هەبێت، بۆ نموونە (نەخۆشخانە) هەرچەندە شوێنێکی گشتی و کراوەیە، لەگەڵ ئەوەشدا بۆ ئەو کەسانەی بە مەبەستی چارەسەرکردن سەردانی دەکەن، یان ئەوانەی تووشی ڕووداوی هاتوچۆ، یاخود سووتاوی و ڕووداوی تر بوون، فەزایەکی ناخۆش و داخراویان بۆ دروست دەبێت بەهۆی ئەو بارودۆخەی، کە بەسەریاندا هاتووە.

کەچـــی شــوێنی داخـــراو، بەو شـــوێنانە دەوترێـــت، کە لە ڕووی بەکارهێنـــانیەوە تـــایبەتن بە کەســـێک، یـــان چەنـــد کەســـێک، بـــۆیە هەڵسـوکەوتکردن تیایاندا بۆ کەسـەکان سنووردارە، هەروەهـا لە بەردەم هەموو کەسێکدا کراوە نین و داخراون، وەک: ماڵ، ژوور، زیندان، .... هتد. کەواتە شـوێنی داخـراو بـریتییە لەوەی "سـنووریکی شـوێنی لە جیهـانی دەرەوە دایـــدەبڕێت و لەچـــاو شـــوێنی کـــراوەدا ڕووبەرەکەی زۆر بەرتەسکترە" (عبود، ٢٠٠٩: ٥٩)، کەواتە لە شـوێنی داخـراودا کـارەکتەرەکە خۆی دەبینێتەوە بەوەی، کە کۆت کراوە و ناتوانێت خۆی بناسێت، بـە جۆرێک دەکەوێتە نـاو پشێوی و پەستانەوە، کە تەنگی پێ هەڵدەچنێت و دواتـر تەنـانەت ئینتیمـا و ناسـنامەی خـۆی لەدەسـتدەدات، لەبەرئەوەی لە ڕاسـتیدا ئەو شـوێنە لە کـارەکتەرەکەدا ڕەنـگ دەداتەوە و تەنـانەت دەبێتە ڕێگرێک لەبەردەم ئاوات و ئامانجەکانیدا، ئەمەش واتای ئەوەیە ئەو شوێنە تایبەتمەندیی خۆی هەیە، کە لەخۆگرتنی جۆرێکی دیاریکراوی پەیوەندییە مرۆییەکـان، هەروەهـا شـوێنی داخـراو بە زۆری پەیوەسـتە بە خەم و خەفەت و چەوساندنەوەوە، بەڵام لەگەڵ ئەمانەشدا مەرج نییە ئەم شـوێنە بۆ هەمـوو مرۆڤێک بەم شـێوە بێت، چـونکە مەرج نییە هەمـوو شـوێنێکی داخراو فەزایەکی داخراوی هەبێت، بەڵکو کەشوهەوای ئەو شـوێنە بڕیار لەسەر داخراوی یان کرانەوەیی شوێنەکە دەدات. کەواتە فەزای کراوە بەو فراوانـی و پانـاییەی دەیگەیەنێت و داخـراویش بەو تەنگییەی دەیگەیەنێت هەمـوو ئەمـانە شـتێکی ڕێـژەیین و بەپێـی گۆشـەنیگاکە دیـاری دەکـرێن، چونکە ئەوەی من بە شوێنێکی داخراو دەیبینم بۆ نموونە (ماڵ، زیندان، ...) کەسـانی تـر بە شـوێنێکی کـراوە دەیبیـنن، بەمەش زۆرجـار شـوێنی نـامۆ دەبێتە باو و هۆگر و خۆشەویست و بە پێچەوانەشەوە.

لێرەدا باسـی ئەو نموونـانە دەکەین، کە (گاسـتۆن باشـلار) بـە نـاوی (نـاوەوە و دەرەوە) هێنـاونی و دەڵێت: "هێنری میشـۆ لەنـاو ئێمەدا ترسـی چاندووە لە فەزای داخـراو و فەزای کـراوەش، بەمەش هێڵی جیاکەرەوەی

لەنێوان ناوەوە و دەرەوەی ترسێنەر کردووە" (باشلار، ١٩٨٧: ١٩٧). کەواتە لەگەڵ ئەوەی "لە هونەردا جیاوازی نییە لە نێوان شوێنی داخراو و شوێنی کراوەدا، تاکە جیاوازیی نێوانیان لەو ڕووەوەیە ناوی دوو شوێنن لە سروشتدا، بەڵام لای هونەرمەند شوێنی داخراو، سەرەڕای سنووردارێی ڕووبەرەکەی بەهایەکی هونەریی ئیستاتیکیی هەیە، لەوانەشە لای نووسەرێک، کە توانای خەیاڵکردنی لاواز بێت، زۆر بەرتەسکتر بێت" (النصیر،١٩٨٠: ٦٥)، بۆیە فراوانی و بەرتەسکیی فەزا و کرانەوەیی و داخراوییەکەی بەستراون بە فراوانی و بەرتەسکیی هەستیاریی ڕۆماننوس و کراوەیی و داخراوییەکەیەوە، نەک کراوەیی و داخراویی شوێنەکە.

لە کۆمەڵگای کوردیدا بەهۆی پابەندبوون بە دابونەریت و کلتوور، هەروەها لای هەندێک کەس عەقڵیەتی دواکەوتوو و دەسەڵاتی باوکسالاری کاریگەریی نەرێنی لەسەر منداڵەکان دروست کردووە، بەتایبەتی کچ، کە هەردەم قوربانیی یەکەمن. تەنانەت کاتێک کۆچیش دەکەن بەرەو هەندەران، ئەم عەقڵیەتە زیاتر لایان تۆخ دەبێتەوە، بە جۆرێک نایەڵن کچەکانیان تێکەڵ بە کۆمەڵگای ئەوێ ببێت، نەک هەر ئەوە بەڵکو لە زۆربەی ماف و پێداویستییەکانیان بێبەشیان دەکەن. لە ڕۆمانی (ژن)دا (شارا) قوربانیی ئەم عەقڵیەتەیە، لە زۆربەی ئەو شتانە بێبەشیان کردووە، کە کچەکانی هاوتەمەنی ئەو هەیانە و دەیکەن، نەک هەر ئەوانە، بەڵکو لە خوێندنگەش دەریان هێناوە و بە زۆر بردوویانەتەوە بۆ وڵات و لە ئامۆزاکەیان مارە کردووە، واتە هەقی ئەوەشی پێنەدراوە، کە شوو بە یەکێک بکات خۆی دەیەوێت و لەگەڵی ئاسوودە دەبێت. بە دوورخستنەوەی شارا لە هاوڕێکانی و دەرهێنانی لە خوێندنگە و بەزۆر بەشوودانی، فەزایەکی یەکجار داخراویان بۆ شارا دروست کردووە، هۆکاری ئەم فەزا داخراوییەش هەموو ئەو ڕووداوە ناخۆشانەیە، کە (شارا) بەسەری هاتووە.

نەک هەر ئەمانە بگرە دوای هاوسەرگیری و هاتنەوەشی بۆ سوید، بە بڕیاری باوکی، کە مامی مێردەکەیەتی لە ماڵەکەی خۆیدا چوونە دەرەوەی لێ قەدەغە دەکرێت، چونکە مێردەکەی دەکرێت بە پاسەوان بەسەریەوە و ڕێگەی چوونە دەرەوەی لێدەگرێت و لە ماڵەکەی خۆیدا دەستبەسەر دەکرێت، لەم دەقەدا ئەمە بە ڕوونی دەبینرێت، کاتێک وەگێڕ دەڵێت: "شارا و مێردەکەی تا دوو مانگێ لە ماڵی باوکیدا مانەوە، پاشان خانوویەکی بچووکی یەک ژوورییان بۆ پەیداکردن. داوای یارمەتی سۆسیال کراو ئیتر بەم شێوەیە ژیان بەسەربرا تا منداڵەکەی بوو. بە بڕیاری باوکی، مێردەکەی کرابووە حەرەسی شارا و ڕێگەی پێنەدەدا یەک هەنگاو لە ماڵ دوور کەوێتەوە" (ئەحمەد، ٢٠٠٥: ٥٤)، کەواتە مەرج نییە مرۆڤ تەنها لە بەندیخانەدا زیندانی بکرێت، بەڵکو زۆرجار ماڵیش دەبێتە زیندان و مرۆڤ بە ناچاری ژیانی تێدا بەسەر دەبات.

ئاشکرایە بەهۆی ئەو بارودۆخە سیاسییەی لە هەموو قۆناغە جیاجیاکانی مێژوودا ڕووبەڕووی کورد بۆتەوە، لە زۆربەی چیرۆک و ڕۆمانەکاندا باسی زیندان کراوە، کە دەلالەتە لە شوێنێکی بچووک و تەسک، هەروەها دەلالەتە لە بێدەسەڵاتی و دوورەپەرێزی و نائارامیی دەروونی و سەندنەوەی گشت ماف و ئازادییەکانی مرۆڤ. لە ڕۆمانی (ساباتێک لە مێژەڵۆک)دا، دوو فەزای دژ بەیەک لە زیندانەدا دەبینین، کە فەزای داخراو و فەزای کراوەن، هەرچەندە لەم ڕۆمانەدا (کۆیاد)ی کارەکتەر لە زیندانەدایە و دەستبەسەرە، تەنانەت ناشزانێت لەکەیەوە گیراوە، ئەمەش وای لێکردووە، کە فەزایەکی داخراوی لە ژوورێکی داخراو هەبێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نائومێد نییە و بە خەیاڵی خۆی پەنجەرەیەکی لە زیندانەدا کێشاوە و دەیەوێت لەو پەنجەرەیەوە بە دەرەوە و کەسەکانی دەرەوە شاد بێت، واتە فەزایەکی کراوەی بۆ خۆی دروستکردووە، ئەویش بەهۆی گەشبینی و ئومێدی خۆیەوە، ئەمەش لەم دەقەدا بە ڕوونی دەبینرێت، کاتێک وەگێر بۆمان دەگێڕێتەوە، دەڵێت: "من

بێ ئاگام لەوەی لە کەیەوە لێرە زیندانیم، هەست بە تێپەڕبوونی کات ناکەم، ڕۆژم هەر تاریکە و، شەوگاریشم شەوی دەیجوورە. ناوە ناوە بە خەیاڵ پەنجەرەیەکی بچووک لە دیوارە کۆنکریتەکەی بەرانبەرمەوە دەنەخشێنم، لەو چوارچێوەیەوە بە دنیای دەرەوە شاد دەبم" (فەتاح، ٢٠٠٩، ل٢٨-٢٩).

بە هەمان شێوە (کۆیاد) لە شوێنێکی تریشدا هەست بە ئازادی دەکات و نائومێد نییە، بەڵکو بە پێچەوانەوە هیوایەکی زۆری بەوە هەیە، کە ڕۆژێ لە ڕۆژان بە دنیای دەرەوە شاد دەبێتەوە، وەک وەگێڕ دەڵێت: "کۆیاد نەکەی، ساڵ و مانگت لەنێو ئەم زیندانە تاریکەدا بە خۆڕاگری خۆتەوە بەسەر بردووە، تا ئەم ساتە وەختە بە بەڵێن و گفت و لفتی شیرینی ئەو جۆرە کەسانە فریوت نەخواردووە، دڵنیابە ڕۆژێک بەڕێوەیە لە پەنجەرە خەیاڵییەکەی خۆتەوە ئازادییەکی گەش گەش لە بەرەبەیانێکدا دەبینیت."(فەتاح، ٢٠٠٩: ٨٤).

جۆری فەزا لە ڕۆمانی (جەمشید خانی مام)ی (بەختیار عەلی)دا فەزای کراوەیە، چونکە (جەمشید خان) کارەکتەری سەرەکیی ڕۆمانەکە، دوای ئازادکردنی لە زیندان و کەمبوونەوەی کێشی، ئارەزووی فڕینی بۆ دروست دەبێت، وەک لەم دەقەدا بە ڕوونی دەبینرێت: "ئەمجارە مامم زۆر لە زەوی بەرز بووەوە، پتر لە باڵی کۆشکێکی دوو نهۆم لەسەر سەرمان وەک کۆلارەیەک کەوتە مەلەکردن و وەک باڵندەیەک لە دەوری نێچیرێک بسووڕێتەوە بەو چەشنە لە هەوادا دەسووڕا و دەچوو.... ئەوە ئەو ساتە بوو کە باوەڕمهێنا کە جەمشید لەزەتێکی وەها زۆر لەو فڕینە دەبینێت، هەرگیز دەستبەرداری نابێت."(عەلی، ٢٠١٠، ل١٧)، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە کارەکتەر لەبەرئەوەی ئەوەندە لە فەزایەکی ناخۆش و داخراوی زینداندا ژیانی بەسەربردووە و ئازاری چەشتووە، بۆیە حەزی فڕین لای دروست دەبێت، چونکە دەیەوێت بۆ هەتا هەتایە ئازاد بێت و لە

فەزایەکـی کـراوە و خۆشـدا بژیـت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشـدا هەنـدێ جـار کـارەکتەر چێژ لە فڕینەکەی نابینێت و ئازاد نابێت، چونکە فڕینەکەی بە حەز و ئـارەزووی خـۆی نابێـت، بەڵکـو بە زۆر پێـی دەکرێـت و وەک لیبۆکێـک پیشـانی خەڵـک دەدرێـت، بـۆیە لە ڕووی دەروونیـیەوە نائـارام دەبێت و هەست بە سوکایەتی دەکات، وەک لەم دەقەدا وەگێڕ ئاماژەی پێ دەدات و دەڵێـت: " گــوتی تــازە ئەو وەک لیبۆکێــک، وەک مەخلــوقێکی گاڵتەجاڕ، وەک مەیموونێک ناسراوە و هەرگیز نـاو و کەرامەتی نـاچێتەوە جێگای خۆی. گوتی هەموو منداڵانی ئەم وڵاتە منیان لەو قەفەسی سـەگەدا بینیوە، کوڕ و کچی سیاسییەکان کـە سبەینێ شوێنی بـاوکیان دەگرنەوە و ئەم مەملەکەتەیان بە وەرەسـە بۆ دەمێنێتەوە، ئەم خـانە لاوا و بێجورم و سـووکەیان بینیـوە، کاتێک دەموچـاوی وەک دەموچـاوی گاڵتەجاڕەکـان بــۆیەکردووە و فڕیــوە" (عەلــی، ٢٠١٠: ١٤٦-١٤٧)، لێــرەدا هەرچەنــدە کارەکتەر ئازادە و لە ئاسماندا دەفڕێت، کە شوێنێکی کراوەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشــدا فەزایەکــی نــاخۆش و داخــراوی دەبێــت، چــونکە لە ڕووی دەروونییەوە نائارامە بە فڕینەکەی و ئازاد نییە.

شــاری کەرکــوک هەرچەنــدە وەکــو شــوێن بە شــوێنێکی کــراوە دادەنرێت، بەڵام لە سـایەی دەسـەڵاتی داگیرکەردا بـۆ خەڵکی شـارەکە بە گشتی و کورد بە تایبەتی، فەزایەکی داخراو و ناخۆشـی دەبێت، چونکە لە ئــازادی و هەلــی کــارکردن بێــبەش دەکــرێن و زۆربەشــیان لە ڕووی دارایـــیەوە هەژاردەبـــن، ئەم فەزا ناخۆشـــەش وا لە بەشـــێکی زۆری کوردەکانی ئەو شارە دەکات، بیر لە کۆچکردن بەرەو هەندەران بکەنەوە، بـۆ ئەوەی لەم بـارودۆخە نـاخۆش و داخـراوە ڕزگاریـان بێت. وەک لەم نموونەیەدا وەگێڕ باس لە جێهێشتنی شاری کەرکوک دەکات لەلایەن دوو کارەکتەری نێو ڕۆمانەکە و دەڵێت: "دوو فرم لە چاکەدا و وریا پارەکەیدا و چووینە دەرەوەی چایخانەکە. ملی ئەو ڕێیەمان گرت کە چەندین جار دەگەڵ (وریا) بە دەمەتەقێوە بەرەو ماڵ دەگەڕاینەوە، لە کاتی هەرزەکاری

باسـی کچـان، خوێنـدن، مـاوەیێ باسـی دڵسـۆزی و خەبـات لەپێنـاوی نیشتیمان بوو، بەڵام ئەمجارەیان باسی جێهێشتنی نیشتیمان و کەسوکارە، کە بەهـۆی هەژاری و نەداری، دەمـانەویێ ڕزگـار بـین و باوەشـی گەرمـی نیشـتیمانی دایـک جێهێڵـین" (کەڵـوڕیی، ٢٠٠٦: ١٣-١٤). کەواتە هۆکـاری کۆچکردنەکەیـان خـودی شـاری کەرکـوک نەبـوو وەکـو شـار، بەڵکـو هۆکـارەکە بـۆ ئەو فەزا ناخۆشـە دەگەڕێـتەوە، کە خەڵکـی شـارەکە لە ئەنجـامی بێکـار و کاسـبی هەیـانبوو، چـونکە دەسـەڵاتی بەعـس لە هەلـی کارکردن بێبەشی کردبوون.

هەر شوێنێک هەرچەندە کراوە و خۆش بێت، بەڵام کاتێک مرۆڤ لە ڕووی دەروونیـیەوە تیایـدا ئاسـوودە نەبـوو، ئەوا وەکـو ئەوە وایە لە زینداندا بێت و بەمەش فەزایەکی داخراوی دەبێت، ئەمەش بە ڕوونی لای (شیرین) کارەکتەری سەرەکیی ڕۆمانی (ژن) دەبینرێت، چونکە هەرچەندە (شیرین) لە وڵاتی سوید دەژی و شـوێنێکی کراوەیە، بەڵام لەبەرئەوەی لە ڕووی دەروونیـیەوە ئاسـوودە نیـیە و کارەکەشـی بە ویسـتی خـۆی هەڵنەبژاردووە، کە لە نەخۆشخانە وەک پاککەرەوە کار دەکات، جگە لەمە هەردەم ترسی ئەوەی هەیە مێردەکەی بیدۆزێتەوە، ئەم هۆکارانە هەموو وای لێدەکەن، هەردەم لە کەش و فەزایەکی داخراودا بژی، بۆیە لەنێوان فەزای ئێرە (سوید) و ئەوێدا (کوردستان) دوو فەزای دژ بەیەک دەبینین، کە یەکەمیـان وەک وتمـان بەهـۆی بـارودۆخەکەوەیە نەک بەهـۆی شـوێنەکەوە، کە داخـراوە، ئەوەی تریشـیان فەزایەکـی کـراوەی هەیە و دڵخۆش و ئارامە، چونکە ئەو ڕۆژەی بیر دەکەوێتەوە، کە براکەی هەواڵـی وەرگیرانـی لە کـۆلیژی پزیشـکی پـێ ڕادەگەیەنێـت و ئەم لە خۆشـیدا ڕادەکـاتە کـۆڵان، وەک وەگێڕ دەڵێت: "ڕۆژانە دوو نهـۆمی نەخۆشـخانەکە پاک دەکەمەوە، یەکە یەکە ژوورەکان گسک دەدەم و زبڵەکان دەڕێژم و دوایـیش زەوییـەکە دەسـڕمەوە و توالێتەکـان پاکـدەکەمەوە. هەر نهۆمێـک بیسـت ژووری تێدایە. گەر بزانـێ ئەم کـارە دەکەم ڕەنـگە دڵـی بوەسـتێ،

چونکە ئەو دەزانێ چەند ڕەنجم داوە و "ئەمڕۆ لە وڵاتی بەفرو سەوزایی، وڵاتێک تەنانەت خەویشم پێوە نەبینیوە، بە خەیاڵیشمدا نەهاتووە ڕۆژێک لە ڕۆژان تێیدا بگیرسێمەوە، لە نەخۆشخانەیەکدا کار دەکەم. دایکم نازانێت لێرە کچەکەی وەکو فەڕاشێک دامەزراوە... ئەو ڕۆژەم لە یادە کە دلێری برام هاتەوە و هاواری کرد: مژدە، مژدە لە کۆلیژی پزیشکی وەرگیرایت، مزگێنیم دەوێ. نەمزانی چی بڵێم ، قیژاندم و بە پێی پەتی ڕامکردە کۆڵان" (ئەحمەد، ٢٠٠٥: ٣-٤).

وەگێڕ لە ڕۆمانی (ژن)دا، باس لە دوو شوێنی داخراو دەکات، کە هەمان کەس لە دوو کاتی جیاوازدا تیایاندا زیندانی کراوە، یەکێکیان زیندانی کردنی (شیرین)ە لە ناو ماڵەکەی خۆیدا، بەڵام لەبەرئەوەی دەستی نەبەستراوەتەوە، ئەوا فەزایەکی کراوەی هەیە، کەچی لە شوێنەکەی تردا لە ژوورێکی بێ پەنجەرەدایە، بەڵام دەستی بەستراونەتەوە، لێرەدا هەرچەندە هەردوو شوێنەکە داخراون، بەڵام ئەو ڕووداوانەی، کە لە هەردوو شوێنەکەدا بەسەر (شیرین)دا هاتوون، بوونەتە هۆکار بۆ جیاوازیی هەردوو فەزاکە، وەک وەگێڕ لەم دەقەدا دەڵێت: "لە ماوەی دە ڕۆژێکدا هەموو ژیانی گۆڕا. جاری پێشوو کۆنە مێردەکەی لە ژوورێکی بێ تەلەفۆندا زیندانی کرد، بەڵام دەستی نەبەستەوە، هەر هیچ نەبێ لە ماڵەکەدا هاتوچۆی دەکرد و خۆی دەشت و خواردنی ئامادەدەکرد، کەچی ئەمجارە لە ژوورێکی بێ پەنجەرەدا زیندانی کراوە و دەستەکانی بەسترابوونەوە" (ئەحمەد، ٢٠٠٥: ١٨٨)، واتە فەزای یەکەم ئەگەرچی فەزایەکی داخراوە، بەڵام بە بەراورد بە فەزای دووەم جۆرە کراوەییەکی تێدایە، چونکە بەهۆی جووڵەکردنیەوە نیمچە ئازادییەکی جەستەیی هەیە، بەڵام لە فەزای دووەمدا لە ڕووی جەستەیی و دەروونییەوە لە فەزایەکی تەواو داخراودا دەژی.

٤ **فەزای (ئاوەدان/ خامۆش):** لێرەدا باس لە دوو جۆرە فەزای دژ بەیەک دەکەین، کە یەکەمیان فەزای ئاوەدانی یاخود فەزای دەنگداری پێدەوترێت، ئەم جۆرەیان هەر بەناوەکەیەوە دەناسرێتەوە، کە فەزایەکی پڕ لە جووڵە و چالاکی و دەنگەدەنگە، بە پێچەوانەی فەزا دژەکەیەوە، کە بە فەزایەکی بێدەنگ و خامۆش و هێمن و بێجووڵە و چالاکی دەناسرێتەوە و بۆیە پێی دەوترێت فەزای خامۆش، بۆ زیاتر ناسین و شارەزابوونی ئەم دوو جۆرە فەزا دژبەیەکە، چەند نموونەیەکی ئەو ڕۆمانانە دەهێنینەوە، کە بەڵگەن بۆ هەبوونی ئەم دوو جۆرە فەزایە.

منداڵ هەردەم حەزی لە ژینگەیەکی ئارام و دوور لە شەڕ و ئاژاوەیە بۆ ئەوەی تێدا هەست بە ئاسوودەیی و ئارامی بکات، تەنانەت بۆ پەروەردەکردنیشی بە هەمان شێوە پێویستی بە فەزایەکی لەم جۆرەیە، هەردەم وتراوە قوربانی یەکەمی نێوان ناکۆکی و شەڕەکانی دایک و باوک منداڵە، ئەمەش زۆر بە ڕوونی لە ڕۆمانی (گرەوی بەختی هەڵاڵە)دا دەبینرێت، (هەڵاڵە) و (شێرزاد) وەک دوو کارەکتەری دیاری ناو ڕۆمانەکە، بەهۆی شەڕ و ناکۆکییە بەردەوامەکانیانەوە، بەردەوام ماڵەکەیان فەزایەکی پڕ دەنگ و ژاوەژاوی هەیە. هەرچەندە ماڵ شوێنی حەوانەوی خێزانە، بەڵام بۆ ئەوان پێچەوانەیە، چونکە تەنها لە سەرەتای ژیانی هاوسەرێتییاندا تێیدا ئاسوودە بوون، دواتر وردە وردە دەستیان کرد بە شەڕ و جنێودان و شت هەڵدان بۆ یەکتری. ئەمان لە فەزایەکی پڕ جووڵە و دەنگەدەنگدا دەژیان، بەهۆی ئەوەی لەگەڵ یەک نەدەسازان، کەواتە دەنگەدەنگ و فەزا پڕ جووڵەکەی ماڵەکەیان، بەهۆی ماڵ پاککردنەوە و ئیش و کاری ناو ماڵەکەوە نەبووە، بەڵکو بەهۆی خراپیی باری دەروونیی هەردووکیانەوە بووە، ئەمەش لەم دەقەدا بە ڕوونی دەبینرێت، کاتێک وەگێڕ دەڵێت: "شەڕی هەڵاڵە و شێرزاد بە بۆڵە بۆڵ دەستی پێدەکرد، پاشان تەشەر و توانج و، وردە وردە ناوونوتکە و شەرە جنێو و... ئەوەیان بە دەم هەڵسووڕان بە ناو ماڵەکە و ئەنجامدانی

کارەکانیانەوە دەکرد... کە تەواو گەرم دەبوون شێرزاد کاغەز و کتێبەکانی هەڵاڵەی لەسەر مێزی کامپیۆتێرەکەی هەڵدەڕشتە خوار و، هەڵاڵە ڕەسمەکەی خۆی و شێرزادی لەسەر تەلەفزیۆنەکە فڕێدەدا. شێرزاد قەندانی سەر مێزەکەی بۆ دەهاویشت و، هەڵاڵە مۆمدانی سەر ڕەفەی ئاشپەزخانەکەی تێدەگرت." (نەهایی: ٢٠٠٧:١١-١٢).

بەڵام ئەو کەسەی بەهۆی شەڕ و ناکۆکییەکانیانەوە زۆر نیگەران و بێتاقەت دەبێت، (ئارەزوو)ی کچیانە، کە حەزی بەم جۆرە فەزا ناخۆش و دەنگەدەنگەی ماڵەوە نابێت، بەڵکو وەکو هەر منداڵێکی تر ئارەزووی لە فەزایەکی ئارام و خۆش و بێ شەڕە بۆ ئەوەی تێیدا بژی، بەڵام لە کاتی ڕوودانی شەڕی نێوان دایک و باوکیدا ناچار دەبێت پەنا بۆ شوێنێکی ئارام و دوور لە دەنگەدەنگ و شەڕ ببات، ئەو شوێنەش یان پشت مۆبلەکان، یان حەمام، یاخود بەردەرگای ئەسانسۆرەکەیە، وەک وەگێڕ دەڵێت: "کچەی کلۆڵ، تۆقاو و هەراسان بە گوێ دیواری هۆڵەکەدا، لە پشت مۆبلەکانەوە بەرەو مەبال، حەمام... لەوێ زیاتر کوێی بوو خۆی لێ بشارێتەوە؟......یەک دوو جاریش کە دەرکەی هۆڵەکە کرابۆوە چووبوو لە ڕاڕەوی نهۆمەکە، لە پشت دەرکەی ماڵەکەیان خۆی شاردبووەوە. جارێک کەسێک کە پێدەچوو پیرێژنە فەنلاندییەکەی دراوسێیان بێت ئارەزووی لە ڕاڕەوەکەدا، لەبەر دەرکەی ئاسانسۆرەکە بینیبوو، دەنگی شەڕ و هەرا و هوریای دایک و باوکیشی لەناو ماڵەوە بیستبوو". (نەهایی، ٢٠٠٧: ١٢)

هەر لە ڕۆمانی (گرەوی بەختی هەڵاڵە)دا، فەزاکە لە فەزایەکی پڕ دەنگەدەنگ و ئاوەدانەوە دەگۆڕێت بۆ فەزایەکی خامۆش و کپ، ئەویش گۆڕانی فەزای شارە، کە پەیوەندیی بەو ڕووداوەوە هەیە، کە دووچاری شارەکە دەبێتەوە، کاتێک بەیانییەک هەواڵ بڵاودەبێتەوە، کە حکومەت سوپایەکی گەورەی بەڕێ خستووە و بە مەبەستی گرتنەوەی شارەکە، ئەم هەواڵەش خەڵکی شارەکە دەتۆقێنێت، جا بۆ ئەوەی خەڵکی شارەکە

خۆیان لەم مەترسییە بپارێزن، ناچار دەبن شار چۆڵ بکەن، وەگێڕ لەم دەقەدا باسی ئەم فەزا کپ و خامۆشەمان بۆ دەکات و دەڵێت: "دوو کوڕی گەنج بوون کە بە سواری ماتۆڕ بە کۆڵانەکانی گەڕەکدا دەگەڕان و پەیتا پەیتا هەواڵی نزیکبوونەوەی شەڕ و سوپاکەیان بە خەڵک ڕادەگەیاند. چەکدار بوون؟... ئەوەندەی لەبیر بوو کە خەڵک تەواو تۆقابوون... لە ماڵەکانیان هاتبوونە دەر. هەریەکەیان بنۆڵەیەکیان بە کۆڵەوە بوو، یان تەلیسێکیان بە شاندا دابوو... تاک و تەرا ئۆتومبێل دەهاتن و بنەماڵەکانیان سوار دەکرد، تەراکتۆرێکیش شەش حەوت بنەماڵەی هەڵگرت و بە نرکە نرک و ناڵە ناڵ کۆڵانەکەی جێهێشت... ئێوارە بوو کۆڵان و شەقامەکان چۆڵ بوون، بێجگە لە تاک و تەرا خەڵک و ئۆتومبێل کە پڕ بوون لە چەکدار، کەسیتریان تیا نەبوو" (نەهایی، ٢٠٠٧: ١٠٤-١٠٦).

وەگێڕ لە ڕۆمانی (سنووورداشێک لە بیابان)دا وێنەی دایکێکمان بۆ دەخاتەڕوو، کاتێک لە خاکی غەریبی و لە بیاباندا کوڕە تاقانەکەی لەدەستدەدات، هەر لەوێش دەینێژن، تێیدا باس لە هەست و نەستی ئەو دایکە دەکات، کە لە کەشێکی چەندە ناخۆش و ناڵەباردا دەژی. لێرەدا دوو فەزای جیاواز و دژ بەیەک دەبینین، فەزایەکی پڕ لە دەنگەدەنگ لە کاتی ناشتنی تەرمی منداڵەکە لە بیاباندا، کە دایکەکە دروستی دەکات و داوایان لێ دەکات نەینێژن، فەزاکەی تریش، کە فەزایەکی بێدەنگ و خامۆشە، دوای ناشتنی تەرمی کوڕەکەیان دروستدەبێت، کاتێک هەموویان بۆ لەدەستدانی منداڵێک لە خاکی غەریبی بیدەنگ و بێتاقەت دانیشتوون، بە تایبەت دایک و باوکەکە، وەک وەگێڕ دەڵێت: "گەلاوێژ بە تەواوی تێکچوو، کەوتە جنێودان بە هەمووان، بەتایبەت بە فایەق، دەیگوت: بێویژدان دانا وا هاوارم بۆ دەکات، دایکە گیان خنکام، ڕزگارم کە لە دەسیان!! لە پاش بەخاکسپاردنی و داپۆشینی، ئەحمەد و گەلاوێژ، دوو لاشە بوون، بێهۆش کەوتبوون، دوو کاژێرێ لە نێو ئەو دەیمەنە دڵتەزێنە" (کەڵوڕیی، ٢٠٠٦: ١٠٤-١٠٥).

لەم دەقەشــدا دوو فەزای جیــاواز و دژ بەیەک دەبینــین، یەکەمیــان فەزایەکی ئاوەدان و دەنگدار و پڕ جووڵە و چالاکییە، ئەم دوو جۆرە فەزا دژ بەیەکە یەکەمیان لەو کاتە دروست دەبێت، کە لۆرییەکە دەوەستێت، لەگەڵ وەستانیشیدا فەزایەکی بێدەنگ دروست دەبێت، دواتر کاتێک لەگەڵ وەســتانیدا هەموویــان دەکەوەن بەســەریەکدا. دووەمیشــیان کاتێــک (سامان)ی کارەکتەری سەرەکیی ڕۆمانی (سنووررداشێک لە بیابان) دوای سنووررداشــکردنەوەیان لە وڵاتــی ســعودیە، خــۆی و خێــزانەکەی و هاوڕێکانیــان دەگیــرێن و دەیــان بەنە لای دەواری مــاڵە بەدووەکــان، لە داخان هاوار دەکات و دەیکاتە دەنگەدەنگ بۆ ئەوەی ماڵە بەدووەکە لە دەستی سەربازەکان ڕزگاریان بکەن. فەزای دووەمیشیان، فەزایەکی کپ و بێدەنگ و خامۆشــە، ئەمــیش دوای ئەو ڕووداوە دروســت دەبێــت، کە وەگێڕ بۆمانی دەگێڕێتەوە و دەڵێت: "کە لۆریەکە وەستا، هەموو بەسەر یەکدیا کەوتین. زانیم لای دەوارەکەیە، هەستامە سەر پێ و هاوارم بۆ پیرێــژنەکە کــرد و گــوتم: دایە.. دایە!! چەکــدارەکان بە قۆنــاغە تفەنــگ دایانیشانمەوە، دیسان ژن و منداڵ هاواریان کرد... لە پشتەوە دەسیان بەستین، منداڵ تەواو بێدەنگ بوون و سەرسامبوون، کە باوکیان دەبینی چۆن بە دەسی ئەم چەکدارانەوە شێواو و زەلیلن!! پرسیاری (سۆز)ی کچم کۆتایی هات، چاوەکانی لێکنا و سەری خستە سەر ڕانم، بێدەنگ فرمێسکی دەڕشت، منیش نەمدەتوانی دەس بەسەر و قژەکەیا بێنم و دڵ و دەروونی هێورکەمەوە" (کەڵوڕیی، ٢٠٠٦: ١٢٥).

(نەنە پەریێ)ی کارەکتەری سەرەکیی ڕۆمانی (گۆڕە درەوشاوەکان) باس لە سەردەمێکی کۆن دەکات و لە ڕێی گێڕانەوەیەکەوە دوو فەزای دژ بەیەکمان پیشان دەدات، فەزای یەکەم، کە دەنگدار و پڕ چالاکییە، کاتێک کۆمەڵێک منداڵ خەریکی کۆکردنەوەی ئەو کاغەزانەن، کە کۆپتەرێک بەسەر شاردا فڕێی داوە، ئەمان بە یاری تێدەگەن. فەزای دووەمیشیان، فەزایەکــی خــامۆش و بێــدەنگە، کە لە ئەنجــامی چۆڵبــوونی شــار دوای

ڕۆیشتنی کۆپتەرەکە دروست دەبێت، وەک وەگێڕ بۆمان دەگێڕێتەوە و دەڵێت: "هەر جارێ کۆپتەر لەسەر شاری بگەڕابوایە و قاقەزی فڕەدابوایە، دەبووە جێژنەی منداڵان... بە بیرم دێ ئەو ڕۆژە، منداڵ و تواڵ ڕمبەڕمبیان دەهات، لەسەربان و لە کۆڵان و سەرجادە... هەر زرمەزلانییان بوو... هەتا پەڕە قاقەزان بگرنەوە... هەر کە کۆپتەرەکە نەما، ئەوجا بە موکەبیرە....وەک ڕەحەتییەکی گەورەیە بەناو بازاڕ و بەناو گەڕەکەکاندا دەڕۆیشتن و بە خەڵکیان دەگۆت، کەس لە ماڵی خۆی نەیەتە دەرەوە... شار چۆڵ و هۆڵ بووبوو، ڕێ و بانی دەرێی شاریشیان تۆق کردبوو، ترومبێلەک، پەستەک، قەمەرەک، ترتڕەک، پاسکلەک، عارەبانەیەک... هیچ هیچ نە دەهات، نە دەتبینی! نە دەهاتە شاری نە لێی دەچووە دەرێ" (بەرزنجی، ٢٠٠٨: ٧٧).

لە ڕۆمانی (گۆڕە درەوشاوەکان)دا وەگێڕ لە دوو شوێنی جیاوازدا دوو فەزای جیاوازمان پیشاندەدات، شوێنی یەکەمیان گۆڕستانە، کە دەلالەتە لە شوێنێکی داخراو و بێجووڵە و ترسناک، مردووی تێدا دەنێژرێت. ئەم شوێنە فەزایەکی کپ و خامۆش و بێدەنگی هەیە، بەڵام لە هەمان کاتدا وەگێڕ فەزای شارمان پیشاندەدات، کە فەزایەکی ئاوەدان و پڕ لە جووڵە و دەنگەدەنگی هەیە، ئەمەش لەم دەقەدا بە ڕوونی دەبینرێت، کاتێک وەگێڕ دەڵێت: "لە دوورەوە کە ئەم جۆرە گۆڕستانانەت دەکەوێتە بەرچاو، هەر لە ئاوەدانییەکی زۆر قەرەباڵغ دەکا... کە بە هەر کۆڵان و گەڕەکی ماڵێدا ڕابووریت، گوێت لە زۆر دەنگ و جووڵەی ئاسەوارەکانی مرۆڤ و دەوروبەرەکەی دەبێ... قیژەیە لەوێ، نووزەی گریانێ لەملاوە... بەڵام لەناو ئەم ئاکنجی بووە کڕ و بێدەنگانەدا، لەناو ئەم دانیشتوانە کپ و ماتەدا، بە هیچ بارێ گوێت لەم دەنگە دەرەکی و دروستکراوانە نابێ" (بەرزنجی، ٢٠٠٨: ١٩٢).

لە ڕۆمانی (ژن)دا، کاتێک (شیرین) دەگەڕێتەوە بۆ ماڵەوە و دەبینێت نە (شارا) لە ماڵە نە کچەکەی، ماڵ شڵەژاوە و جلەکان بە ماڵەکەدا پەرش و بڵاوبوونەتەوە، زۆر لەوە دەترسێت کەسوکاری شارا هاتبن و ئەمانیان بردبێت و کوشتبیانن، بۆیە دەچێتە ژووری نووستنەکە و لە ترسان گڵۆپەکە دەکوژێنێتەوە، بەڵام "یەکێک دەرگاکەی کردەوە، زۆر ترسام، شارا و دەریایان کوشتبێ و هێنابێتیانەوە بۆ ئێرە؟ خۆمم مت کرد، گوێم لە هیچ نەبوو، کەسێک چووە ژووری نووستنەکە. وتم تەواو خۆیانن هەر ئەوانن، چونکە دەریا هەرگیز بێدەنگ نابێ. دەرگاکە داخرایەوە. تەواو ئەوە تەرمەکانیان بەجێهێشت و ڕۆیشتن. بە کپی دەستم کرد بە گریان و وەک شەقشەقە دەلەرزیم. ماوەیەک وەستام، هیچ دەنگێ نەبوو، بڕیارم دا هێز بدەمە بەر خۆم و بچمە ژووری نووستنەکە، هەرچەندم دەکرد نەمدەتوانی، لەبەر خۆمەوە دەموت دەی هیچ دەنگێ نایەت. لەبەر هەناسەبڕکێی خۆشم گوێم لە هیچ فزەیەک نەبوو" (ئەحمەد، ٢٠٠٥: ١٤٢). لەم دەقەدا دوو فەزای دژ بەیەک لە ماڵەکەی شیریندا دەبینین. فەزای یەکەمیان، لە ئەنجامی دەرگا کردنەوە و هاتوچۆی کەسێک و دەرگا داخرانەوە دروستبووە، بەمەش فەزایەکی دەنگدار و پڕ لە جووڵە و ئاوەدانی دروستکردووە لە ماڵەکەدا، بە پێچەوانەوە بە کپی گریان و خۆمتکردن، فەزایەکی خامۆش و بێدەنگ و بێجووڵەیان دروستکردووە، کەواتە لە یەک شوێندا کە ژووری نووستنە دوو جۆر فەزای جیاواز دەبینرێت.

لە ڕۆمانی (گۆڕە درەوشاوەکان)دا وەگێڕ وێنەیەکی ناوەوەی زیندانمان پیشاندەدات، لەگەڵ ئەو مامەڵە نامرۆڤانە و دوور لە هەموو دابونەریت و یاسایەک لەلایەن کاربەدەستانی زیندانەکەوە، بەرانبەر بە زیندانییەکی شیعە مەزهەب، کە ناوی کەڕاڕە. فەزاکەش لەو کاتەدا دروستدەبێت، کاتێک یەکێک لە کاربەدەست و زاڵمەکانی بەعس بەنزین ئەدات بە کەڕاڕ بۆ ئەوەی بیخواتەوە و پاشان گرتێبەردان و هاوار و

ناڵەناڵی کەراڕ و بانگکردنی دایکی، ئەم ڕووداوانە بەیەکەوە فەزایەکی پڕ لە دەنگ و جووڵە لە گۆڕەپانەکەدا دروست دەکەن، بەڵام دواتر فەزاکە دەگۆڕێت بۆ جۆرێکی تری دژ، کە فەزای بێدەنگ و خامۆشە، ئەمەش لەم دەقەدا دەبینرێت، کە وەگێڕ تیایدا دەڵێت: "(حەجاج) بە بزەیەکەوە، چەند هەنگاوێ لێی نزیککەوتەوە، شخاتەیەکی لەناو گیرفانی دەرهێنا، هەر لەناو دەستی خۆیدا هەڵگێر و وەرگێڕی دەکرد، بە ئەسپایی دەنکە شخاتەیەکی بە ئاگر کرد و بۆی هەڵدا! کەراڕ، کەراڕ!.......هەر لە بنی پێی هەتا تەوقە سەری، بوو بە قەقنەسێکی گڕگرتوو.......چەند هاوارێکی بەرز و هەڵقرچاوی لەدەم دەرچوو، بە هەنسک و بانگکردنی گۆڕ غەریب ئامێزەوە، چەند جارێ بانگی دایکی کرد.......... هەموو چاوەکان فرمێسکیان هەڵدەوەران، هەموو قوڕگێ پڕبوو لە لەرز و گریان، ئەو دەست و پەنجانەی کە دەمێ لەوەو پێش چەپڵەیان دەکوتا و فیکەیان پێ ڕادەنا، هەموو سڕ هەڵگەڕان" (بەرزنجی، ٢٠٠٨: ٢٣٤-٢٣٥). کەواتە مردنی (کەراڕ) بە شێوەیەکی دڕندانە و ناخۆش و ناخهەژێن، هۆکار بوو بۆ دروستبوونی فەزا کپ و بێدەنگ و خامۆشەکە، نەک خودی شوێنەکە وەکو زیندان، چونکە شوێنەکە تەنها وەکو چوارچێوەیەکە بۆ دروستبوونی فەزاکە.

ئەنجامەکان:

لە کۆتایی لێکۆڵینەوەکەدا گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

١- واتا فەرهەنگییەکانی فەزا لە نێوان دوو مەدلولدا دێن و دەچن، کە بریتین لە: شوێن و پانتایی.

٢- هەردەم فاکتەرەکانی وەک: (ئابووری، کۆمەڵایەتی، ئایدیۆلۆژی، دەروونی، سیاسی و ... هتد) جگە لەوانەش بارودۆخ و کەشی شوێنەکە هۆکارن بۆ ڕوودانی ڕووداوەکان و دروستبوونی فەزا، نەک خودی شوێنەکان.

٣- لە ڕۆمانی (گرەوی بەختی هەڵاڵە)دا، فەزای نامۆ لە زۆربەی زۆری ڕووداوەکانی ناو ڕۆمانەکەدا بوونی هەیە، هۆکارەکەش بۆ پەیوەستبوونی زۆربەی پیاوانی کورد بە دابونەریت و کلتوور دەگەڕێتەوە، جا چ لە کورستان بێت یان لە هەندەران.

٤- ژنی کورد، بە زۆری فەزایەکی داخراوی چەشنی زیندانی بۆ دروستکراوە، هۆکارەکەش بۆ پیاوسالاری و وابەستەبوون بە دابونەریت و لایەنی کۆمەڵایەتی دەگەڕێتەوە، ئەمەش لە ڕۆمانی (ژن)ی (ڕێواس ئەحمەد) بە زەقی ڕەنگی داوەتەوە.

٥- لەبەرئەوەی (بیابان) ڕۆژانی ناخۆش و ئەنفال بیری کورد دەخاتەوە، ئەمە وای کردووە، کە هەردەم وەک فەزایەکی نامۆ سەیری بکرێت، ئەمەش لە ڕۆمانی (سنووررداشێک لە بیابان)دا بە ڕوونی ڕەنگی داوەتەوە.

٦- ڕۆمانی (جەمشید خانی مامم) فەزایەکی کراوەی هەیە، چونکە کارەکتەر ئەوەندە لە فەزایەکی ناخۆش و داخراودا ژیاوە، دوای ئازادبوونی لە زیندان حەز بە ئازادی و فڕین و کەشی کراوە دەکات. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە تاکی کورد لەبەرئەوەی لەلایەن ڕژێمە یەک لەدوای یەکەکانەوە چەوسێنراوەتەوە و زوڵمی لێکراوە و زیندانی کراوە، بۆیە هەردەم حەز بە ئازادی و فەزای کراوە دەکات.

٧- زۆربەی جار لە پێناو مانەوەی خۆیان و پێگەکانیان، دەسەڵاتداران دژ بە گەلەکەیان جۆرەها ڕێگای وەک: (لێدان، کوشتن، زیندانی کردن، ترس و تۆقاندن و ... هتد) بەکاردەهێنن و ئەمەش دەبێتە هۆی دروستکردنی فەزایەکی ناخۆش و داخراو، کە ئەم جۆرە فەزایەش بە ڕوونی لە ڕۆمانی (ساباتێک لە مێژەلۆک)دا دەبینرێت.

٨- فاکتەرەکانی وەک (کۆمەڵایەتی، مێژوویی و سیاسی) و کارکردن لە کاری ڕێکخراوەیی، بە زۆری هۆکارن بۆ دروستکردنی فەزایەکی پڕ لە جووڵە و چالاکی، ئەمەش بە ڕوونی لە ڕۆمانی (گۆڕە درەوشاوەکان)دا دەبینرێت، کاتێک کارەکتەری سەرەکی هاوسەرەکەی شەهید دەبێت، هەم وەکو دایک، هەم وەکو بەخێوکارێک، و هەمیش وەکو هاوسەرێک بەردەوام دەبێت و کۆڵ نادات لە ژیان، بێگومان ئەمەش نیشانەیە بۆ ئازایەتی و کۆڵنەدانی ژنی کورد.

سەرچاوەکان:

بە زمانی کوردی:

- ئەفلاتوون: (٢٠١١)، سەرجەم بەرهەمەکانی ئافلاتوون، وەرگێڕانی: عیمران هاواری، ب١، چ١، بڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی.

- بەختیار عەلی: (٢٠١٠)، جەمشید خانی مامم کە هەمیشە با لەگەڵ خۆیدا دەیبرد، ئەندێشە بۆ چاپ و بڵاوکردنەوەی کتێب، چ١، سلێمانی.

- حسام بەرزنجی: (٢٠٠٨)، گۆڕە درەوشاوەکان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چ١، هەولێر.

- ڕێواس ئەحمەد: (٢٠٠٥)، ژن، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریان، چ١، هەولێر.

- سەدرەدین محێدین کەڵوڕیی: (٢٠٠٦)، سنووورداشێک لە بیابان، چ١، لە بڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما، سلێمانی.

- عەتا نەهایی: (٢٠٠٧)، گرەوی بەختی هەڵاڵە دوارۆژەکانی ژیانی باڵندەیەکی کۆچەر، چاپخانەی ڕەنج، چ١، سلێمانی.

- محمد ڕشید فەتاح: (٢٠٠٩)، ساباتێک لە مێژەلۆک، چاپەمەنی سایە، چ١، سلێمانی.

بە زمانی عەرەبی:

- أحمد أمين، زكي نجيب محمود(١٩٣٥)، قصة الفلسفة اليونانية، مطبعة دارالكتب المصرية، ط٢، القاهرة.

- احمد بن فارس بن زكريا ابو الحسين: (١٩٩١)، معجم مقاييس اللغة، تحقيق: د.عبدالسلام هارون، المجلد٤، دار الجيل، ط١، بيروت.

- أحمد فؤاد الأهواني(د.): (١٩٥٤)، فجرالفلسفة اليونانية قبل سقراط، دار إحياء الكتب العربية عيسى البابي الحلبي وشركاه، ط١، سوريا.

- الأزهر الزناد: (٢٠١٠)، نظريات لسانية عرفنية، الدار العربية للعلوم ناشروان، منشورات الاختلاف.

- اعتدال عثمان، إضاءة النص، دار الحداثة، للطباعةو النشر والتوزيع، ط١، بيروت، لبنان، ١٩٨٨.

- أوريدة عبود: (٢٠٠٩)، المكان في القصة القصيرة الجزائرية الثورية "دراسة بنيوية لنفوس ثائرة"، دار الأمل للطباعة والنشر والتوزيع، الجزائر.

- جيرار جنيت وآخرون، الفضاء الروائي، ترجمة: عبدالرحيم حزل، أفريقيا الشرق، بيروت، لبنان، ٢٠٠٢.

- حسن نجمي: (٢٠٠٠)، شعرية الفضاء السردي "المتخيل والهوية في الرواية العربية"، ط١، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء، بيروت.

- حسين حرب: (١٩٧٩)، الفكر اليوناني قبل الافلاطون، دارالفارابي، بيروت.

- حميد لحمداني: (٢٠٠٦)، بنية النص السردي"من منظور النقد الأدبي"، ط٣، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء، بيروت.

- سعيد يقطين: (١٩٩٧)، قال الراوي "البنيات الحكائية في السيرة الشعبية"، المركز الثقافي العربي، ط١، الدار البيضاء، بيروت.

- سمر روحي الفيصل: (٢٠٠٣)، الرواية العربية "البناء والرؤيا"، مقاربات النقدية، منشورات اتحاد الكتاب العرب، ط١، دمشق، سوريا.

- عائشة بنت يحى الحكمي: (٢٠٠٦)، تعالق الرواية مع السيرة الذاتية "الإبداع السردي السعودي أنموذجا"، الدار الثقافية للنشر، ط١، القاهرة.

- عبدالمجيد نوسي: (٢٠٠٢)، التحليل السيميائي للخطاب الروائي "البنيات الخطابة- التركيب- الدلالة"، شركة النصر والتوزيع والمدارس، ط١، الدار البيضاء.

- عبدالملك مرتاض: (١٩٩٨)، في نظرية الرواية "بحث في تقنيات السرد"، المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب، الكويت.

- على سامي النشار وآخرون(د.): (١٩٦٩)، هيراقليطس فيلسوف التغير وأثره في الفكر الفلسفي، دارالمعارف، ط١، القاهرة.

- عما نوئيل كنط: (١٩٨٨)، نقد العقل المحض، ترجمة: موسى وهبة، مركز الانهاء القومي، لبنان.

- غاستون باشلار: (١٩٨٧)، جماليات المكان، ترجمة: غالب هلسا، ط١، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت.

- الفيروز آبادي: (٢٠٠٧)، القاموس المحيط، دار الكتب العلمية، ط٢، بيروت.

- مارتن هايدغر: (٢٠٠٨)، نقد العقل الميتافيزيقي، ترجمة: د.علي الحبيب الفريوي، دارالفارابي، ط١، بيروت، لبنان.

- محمد الناصر العجيمي: (١٩٩١)، في الخطاب السردي "نظرية قريماس"، دار العربية للكتاب، تونس.

- محمد بن أبي بكر الرازي: (١٩٩٠)، مختار الصحاح، ضبط: مصطفى ديب، دار الهدى، ط٤، بيروت.
- مراد عبدالرحمان مبروك: (٢٠٠١)، جيوبولوتيكا النص الأدبي "تضاريس الفضاء الروائي نموذجا"، دار الوفاء لدنيا الطباعة و النشر، الاسكندرية.
- مصطفى غالب: (١٩٨٨)، أرسطو، دار مكتبة الهلال، بيروت.
- ياسين النصير: (١٩٨٠)، الرواية والمكان، دراسة في فن الرواية العراقية، الموسوعة الصغيرة ٥٧، منشورات وزارة الثقافة والأعلام، دار العرية للطباعة، بغداد.

به زمانی ئینگلیزی:

- John Andrew Simpson: (2008), The Oxford English dictionary, Clarendon press, edition 2.
- Max Jammer: (1969), concepts of space: the history of Theories of space in Physics, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Edward S. Casey: (1997), The Fate of Place, University of California Press,U.S.A.
- M.Heidegger: (1962), Being and Time, translated by: John Macqyarrie and Edward Robinson, First English edition, Blackwell, Publishers Ltd, UK.

به زمانی فەرەنسی:

- Gerard Genette: (1966), Figure1, Edition du seuil, Paris.-
- Larousse: (2001),VVE, France.-

سایتی ئەلیكترۆنی:

–www.etymonline.com/EtymologyDictionary

ملخص:

يعد الفضاء أحد الأسس التي تقوم عليها الرواية، ويقع عليه الثقل الأكبر، لأن الفضاء يضعنا في جو الرواية ويجعلنا في لهفة نطلب معرفة الأحداث وطبيعة شخصيات الرواية ومزاجها، وماذا حل بهم، ونتطلع إلى الخواتيم، وأيضا نحس بجمالية الحكاية، ومع أن ظهور الفضاء يبدو حديثا في الدراسات الأدبية، وذلك بسبب أن النقد والأدب كانا مهتمين بالعناصر الروائية الأخرى مثل الأبعاد الأيديولوجية للنصوص الروائية، والزمن، والأثر، والحوار، والحدث، ...، ولذلك فان الأبحاث المتعلقة بالفضاء الحكائي أبحاث جديدة لأسباب تتعلق بأهمية الموضوع، وقلة الدراسات في هذا المجال، ويعد بحثنا هذا الموسوم: ((الفضاء الحكائي بين تضاد الرواية الكردية (٢٠٠٥- ٢٠١٠) أنموذجا)) مخصصا لهذا الموضوع .

Abstract

Space is one of the major components which novels are built on. Its importance is to the extent that holds the value of the novel because it involves us in its atmosphere and makes us to follow the events, nature, mood of characters and their fate eagerly and expect the endings, feel the sense of nice narration, as well. Beside of this, its appearance in literary researches is new, thus, the researchers and critics focused on the importance and concentrated on other elements such as; ideological aspects of novel transcripts, time, characters, discussions and events, etc. Because of this, the researches that relate with space in novels are new. Due to the importance of the topic and limited number of researches in this field, this study holds the title (Space narration between contraries in Kurdish novels (2005-2010) as a sample).